

Elena Hadzhieva, Radka Vlahova, Todor Shopov, Vesela Shushlina, Reni Manova, David Mossop, Petar Todorov
(Sofia, Sofia University St. Kliment Ohridski)

European Education in a Contemporary Context. The European Education Policies

Abstract: The study *European Education in a Contemporary Context* is carried out within the project *European Education Policies in Modern Language Teaching. Classical Models. Innovative Practices* (Sofia University, Project 40/03.04.2015). The main goal of this research is to set out parameters for improving the functional use of idioms and etiquette language units among learners of modern languages in a contemporary education setting.

The publication encompasses different studies organised in three parts:

Part I. Education Policies for Empirical Study of Students' Achievements in Modern Languages

Part II. On Sharing a Foreign Culture

Part III. Intercultural Competence in Foreign Language Practices

Key words: education policies, modern languages, contemporary teaching, idioms, idiomatic units, etiquette language units, speech etiquette

**Елена Хаджиева, Радка Влахова, Тодор Шопов, Весела Шушлина, Рени Манова,
Дейвид Мосъп, Петър Тодоров**
(София, СУ „Св. Климент Охридски“)

Европейско образование и съвременност*

**І част. Образователната политика за емпирично проучване на учебните
резултати по съвременни езици**

1.1. Увод

Предизвикателствата пред образованието в Европа са общи за всички страни-членки на ЕС въпреки националните особености и политиката отговорността за образователните системи да се носи поотделно от всяка страна. Понастоящем са идентифицирани четири общи цели, http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/index_en.htm:

* Изследването се публикува със съкращения

- Превръщане в реалност на обучението през целия живот и мобилността;
- Подобряване на качеството и ефикасността на образованието и професионалното обучение;
- Подкрепа на равенството, обществената свързаност и активното гражданство;
- Засилване на творчеството и иновативността, включително и предприемачеството, на всички равнища на системата на образование и професионално обучение.

В областта на езиците европейските образователни политики се основават на данните от всички страни-членки. Това е т.нар. „емпирична основа” на образователните политики по съвременни езици. Събираните и анализирани данни се прилагат за разработване на индикатори на компетентностите и стандарти на европейско равнище.

Политиките в областта на образованието са насочени към засилване на емпиричната основа в областта на езиците. Това е потребно за разбиране на процесите и равнищата на владеене и за вземане на мерки за подобряване на учебните резултати. Необходима е информация и за влиянието на демографските, социалните, икономическите и образователните променливи в страните-членки.

1.2. Изследователският метод изучаване чрез въпроси и отговори (ИВО)

Изучаването чрез въпроси и отговори (ИВО) е метод, който широко се използва в образованието. Представява критичен преглед на изплъзваща се латентна променлива, скрита в главата на изследваното лице (например мнение, нагласа, фактор гна Спирман и т.н.). Съществуват 2 типа ИВО – *анкета* (питане в писмена форма) и *интервю* (питане в устна форма). Думата „анкета” е заемка от френски, *enquête* (латински, *inquaesta*), *питане*, а „интервю” е от американски английски, *interview*, *лична среща с питане*. ИВО е качествен етик-тип изследване (с вмешателство от страна на изследователя).

За целите на изследователския метод ИКТ се прилага широко. Софтуерът Survey Monkey дава възможност за правене на онлайн анкета, включително дизайн, събиране и анализ на данни, <http://www.surveymonkey.com/> (15.08.2014). Софтуерът позволява да се постигне висока валидност на ИВО. Например с функцията „skip logic” дизайнът може да се планира така, че въпросите да са в съответствие с възможностите на респондента. (Това не може да се постигне с конвенционалната анкета, в която всички въпроси са зададени в една последователност.) Логиката е, че ако респондентът срещне въпрос „А”, който не се отнася до него, следващият въпрос не трябва да е въпрос „Б”, който е свързан с „А”. Респондентът изобщо не трябва да види въпрос „Б”, а въпрос „В”, който е свързан със съвсем друг въпрос. Например, ако питате учещия дали използва персонален компютър в класната стая и той отговори „не”, няма смисъл да питате кои уебсайтове са най-обичайните източници на информация за него.

Друг софтуер за онлайн анкети е Fluid Surveys, <http://fluidsurveys.com/> (15.08.2014).

Софтуерът Interview Master пък дава възможност за онлайн интервю, <http://home.interviewmaster.in/>.

Друг инструмент за синхронно (в реално време) онлайн проучване е т.нар. *Скайп-интервю*. При него обичайният режим на питане „лице в лице” е заменен с онлайн връзка

между интервюиращия и респондента или фокус-групата с програмата Skype, <http://www.skype.com/bg/> (15.08.2014).

По-долу ще разгледаме двата типа ИВО поотделно. Лалето на анкетния метод е представено със своята теория, план и практика. Изложението върху метода *итервю* е резюмирано сравнително по-накратко, за да се избегнат повторения.

1.2.1. Анкета

Анкета е една от двете разновидности на ИВО.

У нас редица изследователи провеждат анкетни проучвания в областта на езиковото обучение. Например в Софийския университет Мадлен Данова и Екатерина Софрониева проучват ефективността на програмии разглеждат нови методи за обучение на бъдещи учители по английски език (вж. Danova 2009, Sofronieva2012, Софрониева 2011).

Анкета, както изтъкнахме по-горе, е подробно критично изучаване на обект чрез въпроси и отговори в писмена форма. Множеството от въпроси и отговори се нарича „въпросник”. С други думи, анкетата е изследователски метод, а въпросникът е инструмент за събиране на данни. Така че в една анкета се използват въпросници, давани на хартия, по телефона или по интернет. Хибридно словосъчетание „анкетен въпросник” означава просто „множество въпроси в писмена форма, използвано в анкетно проучване”.

Анкетата е типичен етик-метод. В нея изследователят налага своя изследователски дизайн върху изследвания обект.

Анкетата обхваща всички елементи на изследователския цикъл – изследователски дизайн, конструиране на анкетата, правене на извадка, събиране на отговори/данни и анализ на отговорите/данните. Точността на ИВО се определя от факторите *обем* и *състав* на извадката.

Обемът на извадката може да се изчисли в зависимост от популацията с онлайн калкулатор като например: <http://fluidsurveys.com/survey-sample-size-calculator/> (15.08.2014).

Съставът (вероятен състав) на извадката се определя чрез рандомизация с 4 разновидности: *прост случаен подбор на обекти*, *систематичен подбор*, *кълстерен подбор* или *стратифициран подбор*. Случайна извадка е група, чийто състав е избран без никаква систематичност. Систематична извадка е група, избрана въз основа на поредност (например всеки пети в на целевата група). Кълстерна извадка е група, избрана като кълстер от целевата група. Стратифицирана извадка е група, избрана в определен сектор от целевата група. Изследователят може и да няма контрол върху състава на групите и така да не може да направи рандомизация за постигане на вероятностен състав. Тогава могат да се направят доброволчески групи, целеви групи, времеви групи и т.н.

Събирането на данни се прави в 3 главни насоки, които разграничават 3 типа анкетни изучавания – *проучвателни*, *описателни* и *причинноследствени*.

Целта на *проучвателното изследване* е да се открият идеи и да се постигне разбиране на обекта. Изследването е качествено. Често се прилага в началото на изследователския проект. Използват се отворени въпроси.

Описателното изследване има за цел да се съберат данни, които да са основа за правене на изводи за съществуващото мнение, нагласа или поведение. Изследването е количествено. Използват се затворени въпроси.

Чрез *причинноследственото изследване* се цели да се открие причината и ефектът при преглежданите променливи. Изследването цели да се установи (а) кои променливи са причина и кои променливи са ефект и (б) същността на отношението между причинните променливи и предвидения ефект. Изследването е количествено. Често се прилага в края на изследователския проект.

В етапа на събиране на данни трябва да се премахнат грешките и предубежденията (също *отклонение, биас*). Грешка е разликата между средните стойности, установени в извадката в изследването, и реалните средни стойности в популацията в действителността. Предубеждение е систематична грешка, произтичаща от самия изследователски процес. Причинена е от характеристики на изследователя (недостатък на личността на изследователя), на изследването (недостатък на изследователския дизайн), на респондентите (нежелание или неспособност да се дадат точни или честни отговори) и т.н. Премахването на грешките (и наред с тях предубежденията) се постига чрез рандомизация. Необходимо е извадката да представлява своята популация. Допустимата грешка при случайния подбор на извадката се изчислява по статистически начин. Това позволява да се разбере колко е голям ефекта на правенето на случайна извадка върху резултатите от изследването. Предубеждението не може да се измери статистически, защото, както посочихме, произтича от природата на изследователския процес. То не може да се елиминира, но може да се намали.

Съществуват 2 типа въпроси: *затворени* и *отворени*. Първите са структурирани така, че предлагат избор от предварително дадени отговори. Такъв е затвореният айтъм, наречен „въпрос с избираеми отговори” (например „А, Б, В или Г?”). Освен него се използват още 2 типа затворени айтъми: дихотомни (например „да или не?”, „съгласен или несъгласен?”) и скалирани въпроси (например ликертова скала). За разлика от тях, отворените въпроси не предлагат избор от готови реакции, а изискват от респондента да формулира отговора си със свои думи. Такъв е отвореният айтъм “напълно неструктуриран въпрос” (например „Какво смятате за педагогическата среда в училището?”). Освен него се използват още 3 типа отворени айтъми: въпрос за асоциация (респондентът реагира на поредица от думи, като дава своята асоциация), въпрос за тематична аперцепция (респондентът реагира на видяна фотография, като я обяснява от своя гледна точка), въпрос за довършване на изречение или история (респондентът довършва започнатата изречение или история).

При планирането на анкетата се спазват 2 главни насоки за осигуряване на качество. Едната е как се формулират въпросите във въпросника. Във връзка с това се съблюдават 6 изисквания. Въпросите трябва да не са:

1. Двусмислени (*Видяхте ли момичето с телескопа?*)
2. Общи (*Прилагате ли разнообразни стратегии за учене?*)
3. Отрицателни (*Учителят не прави ли достатъчно, за да Ви мотивира?*)
4. Водещи (*Изпълнявате ли учебни задачи в клас?*)
5. Двойни (*Да се развива ли ядрената енергетика в Република България чрез изграждане на нова ядрена електроцентрала?*)
6. Високопарни (*Смятате ли, че функционално-понятийната учебна програма е ефективна?*)

Друга насока е оформлението на въпросника. Във връзка с това се съблюдават 6 изисквания. Въпросникът трябва да:

1. Съответства на целта на изследването,
2. Има само едно тълкуване,
3. Има ясни инструкции,
4. Изключва предубеждения,
5. Позволява квантификация,
6. Гарантира разбираемост.

Насоките са приложени на практика в популярна скала за самооценка, представена в долната таблица:

Скала за самооценка (SES, по Морис Розенберг 1965)

Настоящата анкета се използва само за изследователски цели. Целта е да се самооцените анонимно. Маркирайте Вашия избор на отговор. Благодарим за участието Ви.					
№	Въпрос	Силно съгласие (СС)	Съгласие (С)	Несъгласие (Н)	Силно несъгласие (СН)
1	Чувствам, че съм личност със стойност, поне наравно с другите	СС	С	Н	СН
2	Чувствам, че имам голям брой добри качества	СС	С	Н	СН
3	В края на краищата, склонен съм да чувствам, че съм пълен провал	СС	С	Н	СН
4	Способен съм да върша нещата толкова добре, колкото и повечето други хора	СС	С	Н	СН
5	Чувствам, че нямам много неща, с които да се гордея	СС	С	Н	СН
6	Имам положително отношение към себе си	СС	С	Н	СН
7	Общо взето, задоволен съм от себе си	СС	С	Н	СН
8	Бих искал да имам повече уважение към себе си	СС	С	Н	СН
9	Понякога наистина се чувствам безполезен	СС	С	Н	СН
10	Понякога мисля, че изобщо не ме бива	СС	С	Н	СН

Анкетата за самооценка съдържа 10 въпроса и представлява ликертова скала с 4 степени. Скалата е надеждна: индекс на корелация от 0,82 до 0,88 и алфа на Кронбах от 0,77 до 0,88. Въпросите (ликертови айтъми) с номера 1, 2, 4, 6, 7 се оценяват с оценки СС

Елена Хаджиева, Радка Влахова, Тодор Шопов, Весела Шушлина,
Рени Манова, Дейвид Мосъп, Петър Тодоров

3, С 2, Н 1, СН 0. Останалите въпроси с номера 3, 5, 8, 9, 10 се оценяват съответно с оценки СС 0, С 1, Н 2, СН 3. Максималният бал в анкетата е 30. Висок бал показва положителна самооценка, а нисък бал – отрицателна самооценка.

Практиката на метода се нарича „протокол на анкетата”.

Практическите въпроси са свързани с предимствата и недостатъците на анкетата. Предимствата са многобройни. Както посочихме, анкетата може да се даде на много респонденти и така са се добие информация за голяма група от изследвани лица. Самите респонденти са по-сигурни в анонимността си и в тайната на техните отговори. В допълнение, стойността на анкетата може да се окаже по-ниска от тази на интервюто. Главният недостатък е събираемостта. Известно е, че у изследователя се връщат малко анкети от извадката (например около 30 на сто от въпросниците с отговори на респондентите). Това се смята за разумен процент, въпреки че зависимостта между степента на даване на отговори и точността на изследването не е право пропорционална. Освен това респондентите могат да скрият исканата информация поради ред причини, например въпросникът не буди интереса им. Протоколът трябва да включва мерки за повишаване на степента на събираемост на анкетата.

Протоколът на метода включва мерките за стандартизиране. Анкетата се пилотира с цел да се определят подробностите на провеждането ѝ. Съблюдават се изискванията, посочени по-горе (как респондентите ще реагират, дали въпросите са разбираеми и т.н. Друга цел на пилотирането е да се осигурят скритите признаци валидност и надеждност.

Валидността на анкетата се определя по същия начин, както при всеки инструмент за измерване. Един от начините е експертното оценяване на валидността. При него анкетата се дава на жури от експерти, които решават дали въпросите наистина извличат необходимата информация. Други начини прилагат статистически тестове.

Надеждността на анкетата, както е известно, показва дали резултатите са стабилни и предвидими. Ще посочим 2 обичайни процедури. Първата процедура е известна като „тест-повторен тест” (степента на съгласие между оценките при повтаряне на измерването). Анкетата се администрира два пъти на едни и същи респонденти. След това двата резултата се корелират. Колкото по-висока е корелацията, толкова по-висока е надеждността на анкетата. Втората процедура е т.нар. „разделена половина” (степента на съгласие между оценките в двете половини на анкетата). Въпросникът се разделя на 2 половини (например (а) четни и нечетни номера на въпроси или (б) въпросите от първа половина на въпросника и въпроси от втората половина на въпросника. След администрацията на анкетата двата резултата се корелират.

Стандартният анализ на данните включва изчисляване на параметрите и статистиките на променливите и определяне на стандартните грешки. Анализът на номинални и ординални данни се прави със статистически методи. Обикновено ординалните данни се превръщат в числа (например на отговорите в Ликертова таблица се дават числови оценки); след това отговорите се третираат като номинални или интервални. Номинални данни се обработват, като се пресмята процента на отговори на категория. Тестът *хи квадрат* измерва отношенията между променливи в номинални скали. Статистически анализ на ординални данни може да се направи и със статистически тестове (в този случай – с теста на Спирман за корелация на рангови поредици).

1.2.2. Интервю

Елена Хаджиева, Радка Влахова, Тодор Шопов, Весела Шушлина,
Рени Манова, Дейвид Мосъп, Петър Тодоров

Интервюто е втората от двете разновидности на ИВО.

Общите особености на анкетата, посочени по-горе, се отнасят и за втория тип ИВО – интервюто.

Интервюто е ИВО за извличане на данни от респонденти, които са лице в лице с изследователя. Комуникацията е пряка, което непременно води до преговори и договаряне на сведенията. С други думи информацията се *съ-конструира* от общуващите лица. Така, интервюто не е нито субективно, нито обективно; то може да се определи като *интерсубективно*. Въпреки опитите на интервюиращия да постигне обективност и систематичност, ограниченията на естественото междуличностното общуване ще останат определящи фактори. Те са критерий за разграничаване на 3 перспективи:

- Перспектива 1: интервюто като потенциално средство за информационен трансфер,
- Перспектива 2: интервюто като транзакция, натоварена с неизбежната предубеденост на участниците,
- Перспектива 3: интервюто като среща, споделяща всички признаци на всекидневието.

Трите перспективи са теоретичните страни на описанието на един и същи метод – интервю. Те предопределят изследователски цели като откриване на информация и прилагането ѝ за систематично описание, предсказване или обяснение, формиране и проверка на хипотеза или подкрепа на изследване с друг метод. Трите перспективи се имат предвид в плана и практиката на интервюто като ИВО.

Според обекта на изследване се различават 2 типа изследователско интервю – *интервю „един на един“*, когато интервюиращият работи с един респондент, и *интервю с фокус-група*, когато интервюиращият работи с група респонденти.

Типичната фокус-група има 6 участника (Морган 2008, 196). Тя е с хомогенен характер – участниците споделят общи черти например образование, род, възраст или всички тези заедно. Ако такова интервю продължи средно 60 минути и ако фокус-групата е от 6 човека, всеки от участниците ще има по 10 минути. Това е разумно време, позволяващо на един респондент да даде мнението си и да чуе отговорите на другите респонденти. Интервюто обаче не трябва да се превръща в обсъждане и интервюиращият не трябва да допуска един участник в групата да доминира. Освен това не трябва да се допуска овластеността (социална и друга) на интервюиращия да повлияе върху отговорите на респондентите.

В зависимост от признака *структурираност* изследователското интервю се категоризира в 2 типа:

- Структурирано интервю. В него съдържанието и протоколът са предварително определени. Интервюиращият не прави промени, независимо от възникващите в разговора възможности.
- Неструктурирано интервю. За разлика от горния тип тук има свобода и гъвкавост. Въпросите са планирани във връзка с изследователската цел, но решенията относно формулирането и последователността им е в ръцете на интервюиращия.

В зависимост от признака *контрол* интервюто се категоризира в 2 типа:

- Свободно интервю. В него контролът от страна на интервюиращия е минимален, като респондентът е свободен да изрази субективните си мнения и чувства

така, както иска и може. В изпълнение на изследователската цел респондентът има възможност да води интервюто в максимална степен.

- Фокусирано интервю. Интервюто е съсредоточено върху субективните отговори на респондента в ситуация, в която той е попадал и която предварително е анализирана от изследователя. Така могат да се проверят предварително направени хипотези.

Комбинацията на признаци създава специални форми, които дават уникални възможности на изследователя. Например структурираното фокусирано интервю един на един е форма, е най-близо до анкетата, но има и особеностите на прякото общуване.

Протоколът на изследователското интервю има 2 главни цели. Той трябва (а) да реши въпроса за асиметричните отношения между участниците и в двата типа интервю и (б) да се съобрази с поставените изследователски цели (необходимостта от събиране на данни и т.н.) и с неизбежните грешки, които съпътстват изследователския процес.

Практиката повдига и въпроса за работния език. Често равнището на владеене на Е2 не позволява пълноценно изразяване (особено при откритите въпроси). Обикновено работният език на интервюто е Е1.

Накрая ще представим практическия въпрос за съхраняването на данните. Едната възможност, предвидена в протокола, е интервюиращият да води бележки по време на изследователския разговор. Втората обичайна възможност е да се използват технически средства като запис на звук и картина и прилагане на ИКТ. Готовите записи трябва да се транскрибират и след това данните да се извлекат. При това от текста се извличат единици общо значение (обща факти, съобщени от респондента) и единици съответстващо значение (факти, свързани с изследователските цели). Предимствата и недостатъците на начините за съхраняване на данни не се различават от тези при наблюдението или други изследователски методи.

II част. За споделянето на чуждата култура

По думите на Р. Якобсон при човека всяка комуникативна система е в корелация с езика (Якобсон 1970). От степента на владеене на езика зависи резултатността на работата с феномените на културата.

В тази връзка лингвокултурологичният аспект в обучението по български език като първи език включва последователното преподаване и изучаване на езика не само като знакова система, служеща за комуникация и за познание, а и като културен код, с помощта на който се предава концентрираната през вековете информация – как народът е възприемал и възприема света, как твори, как оценява заобикалящата го действителност, как формира специфичното си „културно огледало” и по този начин изгражда свой национален манталитет и картина на света. (Димчев 2011:К. Димчев, Културата като цел и съдържание на съвременното обучение по български език, Електронно списание LiterNet, 04.12.2011, № 12 (145))

Аналогична е целта и съдържанието на съвременното обучение по чужд език, за което от особено значение е изграждането на умения у обучаваните да търсят различен тип „специфична“ информация в чуждия език, да я откриват и интерпретират.

Към „специфичната“ информация се отнася фразеологията на даден език, чието усвояване представлява традиционна трудност в чуждоезиковото обучение. Защото употребата на фразеологичните единици винаги е свързана с конкретна стилистическа

оценка в определен контекст, което предполага високо равнище на комуникативна компетентност.

Трудностите при усвояването на фразеологизмите се дължат на това, че те се състоят от лексикални единици, свързани в определена зависимост, които не могат да бъдат заменени и не търпят трансформации, а значението не представлява съвкупност от значенията на съставлящите го елементи, а е преосмислено и ново. Но както пише К. Ничева, трудността произлиза не толкова от значенията на фразеологичните единици, тъй като те „най-често са универсални, еднакви (или близки) за различни, дори несродни езици” (Ничева: 1987), а от различните образи, с които тези значения се изразяват в отделните езици. Например един от преводните аналози на бълг. *чашиата преля* в английски е *the straw that broke the camel's back*, който означава „сламката, която счупи гърба на камилата”; срв. също и бълг. на *кукуво лято* – рус. *после дождичка в четверг* – англ. *when pigs fly/and pigs might fly*.

Когато е налице функционално-съответстващ еквивалент на даден фразеологизъм в родната на обучавания езикова среда, възприемането на фразеологизма от чуждия език се осъществява сравнително лесно. Това се проявява при задачи по зададени теми да се предложи контекст за употребата му в различни типове текст. Фразеологизми като *играть первую скрипку* (рус.) – *свиря първа цигулка* (бълг.); *быть на седмом небе* (рус.) – *на седмото небе съм* (бълг.); *играть с огнем* (рус.) – *играя си с огъня* (бълг.) и под. не затрудняват изучаващите български език свободно да ги употребяват в монологичната си и диалогична реч, както и в писмените си съчинения.

По принцип тук се отнасят значителен брой пословици, поговорки и крилати изрази с интернационален характер.

При съотносими фразеологизми в родния и изучаван език с частично изменение на образността (вж. Васева: 1982) усвояването и употребата им в чуждата езикова среда също не представлява особена трудност, като: *язык не поворачивается сказать* – *сърце не ми дава да кажа*; *чужими руками жар загребать* – *с чужди ръце вади кестените от огъня*.

Определен проблем обучаваните срещат при типа фразеологизми, при които има пълна замяна на образността, но със съхранен общ смисъл и експресивно-стилистическа характеристика в родния и изучавания език, напр. *променять кукушку на ястреба* – *сменя кон за кокошка*; *у него не все дома* – *хлопа му дъската*.

Подобни затруднения се регистрират и при фразеологизми с отсъстващо функционално съответствие в един от двата езика.

Една от обичайните практики в подобни случаи е преводът със свободно словосъчетание, като едновременно се посочва и ситуация, минимален контекст за употребата на разглеждания фразеологизъм. Тук съществена роля има психолингвистичният механизъм за възприемане на фразеологичната единица в предложения контекст, който обучаваните пренасят на родна езикова почва и впоследствие по аналогия свободно възпроизвеждат фразеологизма в чуждата езикова среда.

Особено полезно за успешното възприемане и употреба на фразеологизмите с отсъстващо функционално съответствие е представянето и допълването с други фразеологизми според изградени семантични полета, например значителен брой фразеологични единици се отнасят към тематичната група човек и отношенията му с

околните, качествата на човек, действията и състоянията на човек и под. Други основни таматични групи са:

- природа – за време, пространство и време в метеорологичен смисъл;
- бит и всекидневие;
- обществени и други явления и т.н.

Както вече бе посочено, при отсъствие на аналогичен израз за предаване на съдържанието на даден фразеологизъм обикновено в чуждата езикова среда функционират синонимни свободни словосъчетания или описателни варианти, които обаче променят образността и експресивността на изходния фразеологизъм, допълнителния и актуализиран смисъл, възникнали в даден контекст или заличават неговата фразеологична стойност. В тези случаи се предава само основният смисъл и значение, които също могат да претърпят трансформации при съответно интерпретиране, особено в речевата практика на студенти със степен на владение на българския език среднонапреднали.

Глобализацията на информационния поток в световен мащаб налага почти без изключения прибягване до някой от международните езици за полифункционална комуникация извън пределите на собствената езикова територия. Какви могат да бъдат обаче последиците тогава, когато се опитваме да вникнем в същината на нечие общество и неговата култура, чийто език е от категорията на „малките“ или „екзотичните“, но чрез друг език посредник, напр. английски? Недостатък, който в определени случаи фатално може да прекрачи прага на допустимите отклонения е, че езикът посредник няма да позволи да се опознае цялостно обектът на проучване тогава, когато се пренебрегва значимостта на съответните фонове знания – на народопсихологията на определен етнос, на създадените исторически връзки в заемания от него регион и др. Следователно рискът да се представи предварително зададена в представите на „интерпретатора“ картина, която е функция на собствения му социален опит и на усвоената култура в друга среда и която да не отразява същината, е реален и често срещан факт. Остава открит въпросът за допустимите параметри на присъствие на езика посредник, което е свързано със степента на езиковата компетентност за изучавания език.

Комуникативната компетентност като част от обхвата на фоновите знания също е важна предпоставка за коректност в интеркултурния диалог. Един класически пример – на въпроса „Искате ли още сладкиши?“ отговорът в англ. *thank you* означава *да, благодаря*, докато фр. *merci* означава по-скоро *не, благодаря*. Фоновите знания в определени случаи трябва да подпомогнат избора на изразни средства, за да се предаде автентичността на имплицитната информация; те са задължителен компонент в работата на този, който играе ролята на посредник между две култури чрез превода, в каквато и форма и с каквито и цели да е той. (вж. Иванова, http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga19/pdf34.pdf).

Като обобщение трябва да се подчертае, че в учебния процес е задължително увеличаването на броя на специално разработени практически упражнения, свързани с употребата на фразеологичните единици най-вече в разговорния и художествения стил на изучавания език, като стартирането на подобни семинарни занятия би могло да залегне в програмата още за начално обучение.

Освен това от съществено значение е изследването на най-често допускните интерферентни грешки в българска езикова среда и тяхното преодоляване чрез подобряването на лингвистичната компетентност на обучаваните. В случая е необходимо

наличието на специално модифициран теоретичен курс по граматика, лексикология и фразеология, в който да се отчитат особеностите в овладяването на чуждоезиковата система и същевременно да се акцентира върху изучаваните езикови факти и категории, като се съпоставят с тези от родния език. Към теоретичния курс задължително трябва да се приложат и разнообразни типове практически задачи, които спомагат за усъвършенстването на комуникативната компетентност на изучаващите български език като чужд.

2.1. Анкетни проучвания и изводи

Традиционно, както бе посочено по-горе, се разглеждат два основни типа трудности, срещани при усвояването на българските фразеологични единици от чужденци. Първият тип е свързан с разбирането на значението на разглеждания фразеологизъм, а вторият тип – с намирането на съответния еквивалент в родния език.

По отношение на разбирането на значението на даден фразеологизъм допусканите грешки от страна например на носителите на руския език, изучаващи български език, са следните:

1) Честа практика е даден фразеологизъм да се възприема като обикновено свободно словосъчетание и в този случай съставящите елементи на фразеологичната единица се превеждат дословно, което българското езиково съзнание определя за парадокси, например: *до лампочки* се превежда *до лампичката*, а българското съответствие е *пет пари не давам за нищо* или *стоять поперек горла – стоя напъряко на гърлото*, вместо като *трън съм в очите* (на някого) (вж. Хаджиева: 1995).

В случая става въпрос за начинаещи или среднонапреднали студенти, които са затруднени при усвояването на българската фразеология и следват модела на буквалните преводни съответствия, които обаче нямат нищо общо със значението на разглеждания фразеологизъм.

2) При механичното пренасяне на елементи от родния в изучавания език под влияние на отрицателната интерференция, т.е. унификацията на фразеологичните системи на двата езика, грешките се базират на сходни по форма фразеологични единици, които същевременно са различни по значение в съпоставяните езици, например: *водитъ когото либо за нос* (давам лъжливи обещания) и *водя някого за носа*, отговарящо на рус. *водитъ на поводу*; *язык проглотить* (означава дълго мълчание, не желае да говори) и *гълтвам си езика* (от страх), отговарящо на рус. *лишился языка, душа в пятки ушла*. (вж. Васева: 1982).

Естествено разбирането на значението на даден фразеологизъм от изучавания език е неразривно свързан с намирането на съответния еквивалент в родния език, т.е. да се намери функционалното му съответствие със същата експресивност и емоционалност.

Обикновено допусканата грешка при намирането на функционалното съответствие на даден фразеологизъм е игнорирането на различията между двата езика, като се има предвид експлицитното изразяване на определен смисъл в единия език и съответно имплицитното изразяване на този смисъл в другия език. Например в руски при фразеологизма *убить двух зайцев* не е изразено експлицитно значението на едновременно осъществяване на действието, докато в български *с един куриум два заека* е задължително

експлицитното изразяване на зададения смисъл. Същото се отнася и до *ясно как ден* срещу бълг. *ясно като бял ден* (примерите са по Васева).

При функционално съотносителните фразеологизми с различна външна и вътрешна форма, съдържащи антоними, при употреба се регистрират грешки, които са резултат на същото игнориране на различията между двете езикови системи, напр. рус. *смеяться надглупостью кого-либо* – бълг. *смея се на ума на някого*; рус. *только птичьего молока нет у кого-либо* – бълг. *от пиле мляко има*.

Във връзка с актуалността на фразеологичните единици като един от основните маркери на разговорната реч и във връзка с това, че усвояването им затруднява изучаващите български език, беше изготвен корпус анкети, също и интервюта, коментари и спонтанни съобщения (устни и писмени) на не-носители на българския език, чрез които да се направи типологизация на основните допускани грешки и съответно да се предложат модели за тяхното преодоляване.

Тук ще представим анкетите, отразяващи проблемното усвояване на т.нар. „специфични“ изрази и фрази:

- 1) първата съдържа 4 въпроса, чийто фокус е значението на българските фразеологизми, техните синоними и употреба;
- 2) във втората анкета са представени две ситуации, образци на съвременната българска езикова ситуация, и се изисква от участниците в анкетата след прочитането на съответните текстове да напишат адекватния еквивалент на българския фразеологизъм в родния им език, като посочат разликите в значенията им, ако има такива. Освен това за да се разбере как са усвоили значенията на българските фразеологизми, да ги употребят в свои микродиалози или изречения;
- 3) в третата анкета задачата е да се интерпретира значението на няколко български фразеологизма, съдържащи един и същи елемент, да се напишат съответните им преводни аналози в родния език на обучаваните и да се обяснят разликите в значенията им.

Същевременно една от целите на анкетата е да се обърне внимание на експериментално нов механизъм от психолингвистична гледна точка за по-лесно възприемане на чуждите фразеологични единици.

В анкетното изследване са включени чуждестранни студенти от различни хуманитарни специалности, докторанти и специализанти от Софийския университет с ниво на езикова компетентност среднонапреднали и напреднали. Общият брой им е около 80. Участниците в изследването условно са разпределени в четири контролни групи:

- 1) славянска група или носители на славянски езици, като се имат предвид руски, полски, чешки, словашки и сърбохърватски език;
- 2) западна група или носители на английски, немски, френски, испански и италиански език;
- 3) балканска група или носители на гръцки, турски, румънски и албански език;
- 4) източна група или носители на китайски, корейски, вьетнамски и японски език.

Особен интерес представлява групата на етническите българи-билингви от Украйна и Молдова, които чрез речевото си общуване отнасяме почти изцяло към носителите на българския език, като същевременно се отчита продължителността на периода, в който са

пребивавали в българска езикова среда и който определено влияе на съвременната им разговорна практика.

Анкета № 1

По първия въпрос – да се обясни значението на подбрани български фразеологизми, типични за ежедневните ситуации, резултатите от анкетата в славянската група показаха следното:

90% от значенията бяха обяснени правилно. Определено колебание беше регистрирано при два от фразеологизмите – *въртят ме на шиш* и *изправям се на нокти*. При първия с предложеното значение „разиграват ме, изиграват ме“ или „подиграват се с мене“ става ясно, че тази фразеологична единица е трудна за разбиране или грешно усвоена и поради това употребата ѝ в различни типове текст от страна на анкетираните е неправилна.

Подобна е ситуацията и с *изправям се на нокти*. Предложени са значенията „страхувам се, изнервям се, страх ме е от нещо, защитавам се“, в резултат на което отнасяме тази фразеологична единица също към слабо познатите.

По втория въпрос от анкетата задачата беше да напишат кратко съчинение с фразеологизъм, избран от тях. Всички участници се спряха на най-популярния (според тях) фразеологизъм, за чието значение нямат колебание и е строго дефинирано. Предпочетеният фразеологизъм е *чашата преля*.

Третият въпрос от анкетата се отнася до синонимията на фразеологичните единици. Студентите представиха следните отговори:

- ~ *буря в чаша вода – правиш от мухата слон;*
- ~ *въртят ме на шиш – въртят ме на малкия пръст; пекат ме на бавен огън;*
- ~ *две дини под една мишница – който гони два заека, не хваща нито един; да се гонии след два заека;*
- ~ *наострям ухо – наострям слух; давам ухо;*
- ~ *отварям си очите на четири – гледам с четири очи;*
- ~ *девета дупка на кавала – кръгла нула; пето колело на каруцата;*
- ~ *храни куче да те лае – неблагоприятност; да прегърнеш змия в пазвата си.*

След анализа на посочените отговори се очертава от една страна тенденцията на замяна на един от компонентите на фразеологичната единица с друг (*наострям ухо – наострям слух; отварям си очите на четири – гледам с четири очи*), а от друга – употребата на синонимен фразеологизъм или израз, отговарящ на значението на изходния (*въртят ме на шиш – пекат ме на бавен огън; девета дупка на кавала – кръгла нула, пето колело на каруцата*).

Синонимният фразеологизъм на *въртят ме на шиш*, а именно *въртят ме на малкия си пръст*, който е със значение „разиграват ме“, е неправилно предложен. Това се обяснява с факта, че поради недоброто познаване и на двете фразеологични единици значенията им се смесват на българска езикова почва. Тук отнасяме и *давам ухо* със значение „вслушвам се, поддавам се на дадена информация“, посочен за синоним на *наострям ухо*, чието значение не кореспондира с указаното по-горе.

Четвъртата задача предлага ситуация, в която акцентът е върху фразеологизма *трай, бабо, за хубост*. Резултатите показват, че участниците в анкетата, носители на

посочените по-горе славянски езици, разбират значението и представят без затруднение еквивалентен превод на родния си език. Например на руски е посочено съответствието „красота требует жертв“. Налага се изводът, че при изучаващите български език, среднонапреднали, обичайна е практиката да се търси не функционално съотносителния фразеологизъм, а значението да се предава със свободно словосъчетание-тълкуване. Това се обяснява с лингвистичната компетентност на участниците, която не покрива оптимално всички комуникативни регистри.

Представителите на балканската група се затрудняват при употребата на фразеологизмите, предложени в задача 1 на анкетата:

~ *въртят ме на шиш* – регистрират се най-вече значенията: *разпитват ме; когато сипод напрежение*, а незначителна част отразяват по-обобщеното значение *тормозят ме, измъчват ме;*

~ *чашата преля* – не може да се търпи, всичко е прекалено. Представен е и буквалният превод от турски – *ядосан съм, гледам като куб* (вследствие на изчерпаното ми търпение, което води и до още едно значение „набирам гняв“ в резултат на приключилото ми търпение);

~ освен значенията „искам да чуя“, „подслушвам“ на фразеологизма *наострям ухо*, е записано и значението „любопитствам“, което е представено като синоним на „искам да чуя нещо“, но употребено в изречението „Той често любопитстваше какво става зад стената в съседния апартамент“ смисълът се променя в значителна степен.

Това още веднъж доказва, че особено при функционирането на многозначни фразеологизми, когато съответните значения не са добре усвоени, смесването им при продуциране на текст в чуждия език е често срещано явление.

По втория въпрос от анкетата почти половината от анкетираните представители на балканската група избраха за съчинение популярния фразеологизъм „чашата преля“, другата половина от участниците предпочетоха *храни куче да те лае*, като представените ситуации адекватно отговарят на значението им.

Изборът на тези два фразеологизма потвърждава тезата, че най-фреквентните по отношение на употребата в разговорната реч фразеологизми са добре познати, разбираеми, в резултат на което и предпочитани от изучаващите български език и за тях не е проблем да ги използват в своите текстове (писмени и устни).

Налице е прогнозиран резултат при синонимията на фразеологичните единици (задача 3). Открояват се следните записи:

- ~ *наострям ухо* – *слушам, подслушвам, внимавам;*
- ~ *храни куче да те лае* – *проява на лош човек, подлец;*
- ~ *чашата преля* – *кипва ми, време е да се направи нещо;*
- ~ *девета дупка на кавала* – *почти нищо не зависи от мене; незначителен човек, изостанал е;*
- ~ *буря в чаша вода* – *кавга, свада;*
- ~ *въртят ме на шиш* – *изследват ме, питат ме.*

В сравнение с проведените анкети с представителите на славянската група тук определено е даден превес на синонимните изрази – свободни словосъчетания, докато при славяните е основна тенденцията на търсене на функционално съответствие в родния език или замяна на един от компонентите на фразеологичната единица с друг, но запазване на

цялостната структура на изходния израз. Проявленията на общото значение са изрази с квалификационен характер на качества или оценка на дадена ситуация/явление от рода на: *подлец е, изостанал е, кипва ми, време е да се направи нещо, почти нищо не зависи от мене.*

Резултатите от четвъртата задача – анализ на фразеологизма *трай, бабо, за хубост* показваха, че всички разбират значението му, като преводният аналог е свободно словосъчетание, съдържащо оценки и препоръки с цел да се представи ситуацията за позната, от която могат да се направят определени изводи, срв. *не прекалявай с грижата за външността си; трябва да имаш търпение, за да се случи нещо хубаво; не предпочитай добрия външен вид пред удобството.*

Степента на познаване значението на предложени фразеологизъм е висока, което неминуемо се отразява на резултатите на участниците от източната група, съвпадащи почти изцяло с тези от славянската група. Напр. С. Н. от Южна Корея обяснява значението на фразеологизма „трай, бабо, за хубост“ по следния начин: „красотата иска жертви като например – търпение, постоянство и грижи. Л. Х. от Китай прибавя към обяснението на значението на фразеологизма и следното: „трябва да пострадаш и да жертваш нещо, за да бъдеш красива и привлекателна“. Даден е като пример и следното изречение: „Тези обувки са толкова красиви, но и много неудобни, но ще ги нося, какво да се прави ... модата го изисква“.

Географската близост, историческите събития, както и социалният и културният развой са оказали влияние и на гръцката и на българската фразеология. Поради това в много случаи могат да се намерят фразеологични еквиваленти в двата езика, срв. *ξεχείλισε το ποτήρι (чашата преля), σφίγγω τα δόντια (стискам зъби), γυρίζω την πλάτη (се κάποιον) (обръщам гръб някому),* или пък сходства, при които интерпретацията е възможна именно поради общите механизми на възприемане и предаване на света, срв. *γυρεύω ψύλλους στ' άχουρα (досл. търся бълхи в сламата → търся под вола теле), κάθομαι σε αναμμένα κάρβουνα (досл. седя на запалени въглища → пека се на огън), στα κρύα του λουτρού (досл. в студентите води на минералния извор → вдън земя), χρυσώνω το χάλι (се κάποιον) (досл. позлатявам хапчето пред някого → слагам розови очила на някого)* (вж. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:zXyIBSbIfAJ:ebox.nbu.bg/cel2/cult07.html+&cd=27&hl=bg&ct=clnk&gl=bg>).

Общото между анкетираните от западната група и източната група е, че независимо дали са с равнище на комуникативна компетентност начинаещи или среднонапреднали, усвояването на българските фразеологични единици задължително преминава през етапа превод на английски език или друг западен език-посредник.

Естествено е в тази ситуация предложените преводни еквиваленти да не са функционално-съответстващите фразеологизми в родния им език, а словосъчетания-тълкуване поради по-слабата им лингвистична и комуникативна компетентност.

На българския фразеологизъм *на куково лято* представителите и на двете групи дават буквалните преводни съответствията от английски – *когато прасетата летят; когато прасетата могат да полетят* (срв. българското значение *никога или като стане – обади ми се, ирон.*).

Поради неправилното разбиране на значението на същия фразеологизъм се регистрира и преводният вариант „почти никога“, което пък отговаря на бълг. *от дъжд на*

вятър с буквален преводен еквивалент от английски *веднъж в синята луна* – „once in a blue moon”.

Анкета № 2

Във втората анкета при запознаване с представените две ситуации анкетираните трябва да посочат еквивалентите на българските фразеологизми в родния им език, да обяснят значенията им и съответно да отразят разликите.

Всички студенти откриват и подчертават фразеологичните изрази в двете ситуации. По втория въпрос представителите на славянската група обясняват значението на фразеологизма *храни куче да те лае* без затруднения. Голяма част от тях са написали собствени примери-ситуации като илюстрация и потвърждение на значението на посочения фразеологизъм. Напр. А. Г. пише, че след много години приятелство приятелката ѝ Т. „не протегна ръка в най-трудния момент от живота ми и тогава всъщност осъзнах какво е да храниш кучето, а то да те лае. „Друг пример посочва Т. А., която винаги е помагала на свой състудент с осигуряването на конспекти и литература, а на изпита, когато той е имал възможност да ѝ помогне, само „изсумтя, обърна ми гръб и се премести на друга банка”.

По-голяма част от студентите предлагат и най-адекватния преводен аналог на представените български фразеологизми в родния им език, но не посочват семантични различия, тъй като в значителна степен значенията се препокриват.

Правилно са разбрани значенията и употребата на *шапка на тояга* – използва се, когато човек „не се притеснява от нищо, няма грижи и се чувства свободен”. Представените примери го потвърждават: „След като свърша работа, ще се обадя на приятелите си и шапка на тояга– ще се забавляваме!”.

Резултатите от анкетата сред представителите на западната и балканската група показват, че правилната употреба на българските фразеологични единици зависи дали те са познати предварително. Ако фразеологизмът е непознат, студентите се стараят буквално да преведат съставлящите го елементи и едва при анализа на допуснатите грешки започват да търсят преводния аналог в родния си език или английски език, след което представят текстове-ситуации, в които адекватно са включени посочените изрази.

Анкета № 3

Обяснението на значението на голяма част от българските фразеологизми не затрудни особено участниците в анкетата от славянската група, както и представителите на балканската група. Това е в резултат, когато е налице функционирането на съотносими фразеологизми в родния и изучавания език с частично изменение на образността, при което т. нар. „характерни изрази“ в чуждата езикова среда не са непознати. От този тип можем да изведем следните фразеологизми с предложенията за преводните им аналози:

~ *виж му ума, та му скрой шапката – дураку закон не писан; с него взятки гладки, что с него возъмешь.* (В този случай са интересни отговорите на етническите българи, които утвърждават и „по-разговорните“ еквиваленти на този фразеологизъм – *Иванушка дурачок; ума палата; семь пядей во лбу; кладезь знаний.*)

Ще посочим и някои от предложенията на представителите от другите групи – например на т. нар. балканска група – „дръж се според акъла му“ (Р. М. – Турция), „гледай го, като глух на сватба“ (А. М. – Сирия).

~ *хвърлям си шапката до небето – быть на седьмом небе; быть на вершине блаженства; подобни – светиться счастьем; счастье есть; прыгать до потолка; от балканската група – лeтя/хвърча от щастие, на седмото небе съм (съвпада с отговорите от славянската група); от източната група – да размахам знамето и да хвърлям цветя (Н. Н. – Виетнам).*

~ *свалям шапка на някого – снимать/снять шляпу; почет и уважение; признаватъ/признать заслуги; склонятъ/склонить голову перед кем-либо; като „по-разговорна“ форма славяните предлагат *смотреть снизу вверх*; от балканската група няма изненада – *покланям се* (К.Т. – Гърция), *на някого свалям шапка от уважение*; източна група – *прекланям/преклоня глава пред някого*.*

~ *разправяй ги тия на старата ми шапка – рассказывай кому-нибудь другому; только не мне; брось заливать; так я тебе поверил; втирать очки; чепуха на постном масле; балканска група – *пей си, колкото искаш* (Гърция); *говори ми на кюляфа* (островръх мъжки калпак – обяснението е на студент от Турция); *крокодилите сигурно летят* (Сирия); източна група – *слънцето изгрява от запад*;*

~ *падна ми шапката – голова закружится; глаза на лоб полезут; всплеснуть руками; как снег на голову; как гром среди ясного неба; диву давятся; балканска група – *останах на място* (Гърция); *стекоха се горещи води от главата ми надолу, изпаднах в шок, падна ми сърцето от шок*; източна група – *чувам гръмотевица до ушите си*.*

По-различно е положението с фразеологизмите *правя се на дръж ми шапката* и *накривявам/накривя си шапката*, при които студентите се затрудняват в намирането на преводния аналог, тъй като е налице пълна замяна на образността в двата езика, а и разглежданите фразеологизми не се отнасят към най-популярните (на български) по мнението на анкетиранияте. Но общият смисъл и експресивно-стилистическата характеристика в родния и изучавания език е запазен, поради което отговорите съдържат преди всичко синонимни фразеологични единици или свободни словосъчетания, например:

~ *правя се на дръж ми шапката – валять дурака; прикинуться дурачком; строить дурачка; а също и – пускатъ пыль в глаза; кривить душой; балканска група – *правя се на наивник*; източна група – *старата лисица е под покривката (кожата) на заека*.*

~ *накривявам/накривя си шапката – сам себе голова; все равно; меня это не колышет; ездить по ушам; балканска група – *не ми пука; кучетата си лаят, животът си върви*; източна група – *отпускам меча; измивам си ръцете*.*

Накрая, след обсъждане на резултатите от анкетата, повечето от участниците (предимно от славянската група) споделиха мнението си, че така предложени в група, фразеологизмите с еднакъв елемент в структурата си (в случая „шапка“) са семантично различни и запомнящи се още на българска езикова почва, което неминуемо се отразява и на посочването без колебание на точния им еквивалент в родния език. Именно еднаквият структурен елемент и в същото време разликите по отношение на значението на разглежданите фразеологизми представляват вид провокация за по-лесното им възприемане, респективно функциониране в съответстващ контекст.

2.2. Проучване на съвременните изследвания в областта на българската фразеология с оглед на наличието на оценъчна конотация

2.2.1. Оценъчен характер на фразеологичната единица

Изследването на българската фразеология и на речевия етикет е процес, който изисква интердисциплинарен подход, като се отчита спецификата на културата, в рамките на която функционира езикът. В лексиката е закодирана значима информация за нравствените ориентири и ценности на дадена културна общност. Установените в даден социум етикетни формули при общуване, както и фразеологичните единици, свидетелстват за когнитивните модели при възприемане на обкръжаващата действителност. При изучаването на езика като чужд именно усвояването на тези компоненти на комуникацията се явяват ключови за осъществяването на пълноценна интеракция между общуващите.

Методическият аспект при подбора на изследванията по фразеология ще бъде водещ. Важно е да се спомене, че отправна точка и ориентир при настоящия преглед ще бъдат достиженията на фразеодидактиката, които още не са достатъчно развити в българската изследователска среда.

Проектът, в рамките на който се осъществява тази студия *Европейските образователни политики в обучението по съвременни езици. Класически модели. Иновативни практики* с ръководител проф. д-р Елена Хаджиева, ще подпомогне обогатяването на литературата по въпроса. Ще бъдат споменати някои руски изследвания в областта на фразеодидактиката, които биха служили като модел при преподаването на българските фразеологични единици на чужденци.

Позоваването на редица съвременни руски изследвания по фразеология не е случайно, тъй като съществуват солидни традиции в научния диалог. Още К. Ничева в своята монография „*Българската фразеология*“ от 1987 г. подчертава влиянието на руската школа по фразеология върху оформящата се българска школа, т.е. реализират се сходни модели при теоретичното осмисляне на статута на фразеологичната единица и нейното функциониране в узуалната практика.

Уместно е в началото да се изведат някои диахронни бележки за разволя на фразеологията в българската изследователска среда, преди да се пристъпи към актуалните изследвания и тенденции. К. Ничева прави преглед на трудовете и набляга на факта, че същинската теоретична работа по въпросите на фразеологията започва през 50-те години на XX век. Важно наблюдение на Ничева е, че фразеологията е тясно свързана с методиката на обучение по български език, т.е. без експлицитно да говори за фразеодидактика, тя подчертава значимостта на методическия компонент. Изследователката споменава, че „за пръв път (и това е естествено) се отделя място на фразеологията в учебниците за висшите и средните училища“ (Ничева 1987:5). Ничева привежда като пример учебниците на Ст. Стойков (Стойков 1952), Л. Андрейчин (Андрейчин 1953), Вл. Георгиев и Ив. Дуриданов (Дуриданов, Георгиев 1958). През този първоначален период фразеологията се е разглеждала като дял от лексикологията, т.е. не се е отчитал статутът ѝ на самостоятелна дисциплина. За да придобие дадена дисциплина автономен статут, тя трябва да има отделен обект на изследване. При фразеологията този обект на изследване е фразеологичната единица. К. Ничева дава следната дефиниция „фразеологичната единица е общоизвестна в даден речеви колектив свръхсловна, разделно оформена, относително устойчива, възпроизводима езикова единица с единно значение,

съставена от лексикални единици, чието значение е повече или по-малко избледняло или напълно се е десемантизирано, близка (но не равна) семантично и функционално до думата; по структура фразеологичната единица е словосъчетание или отворено (рядко затворено) изречение и по правило има ярка експресивност“ (Ничева 1987:19).

Трябва да се отбележи, че иманентни черти на фразеологизмите са експресивността и специфичното семантично оцветяване, наслояването на допълнителни смислови оттенъци към денотативното значение, т.е. те са конотативно натоварени.

Конотацията се разглежда от Т. Бояджиев като съвкупност от „допълнителните стилистични оттенъци с узуален или оказионален характер, които думата има наред с основното си значение“ (Бояджиев 2002: 260). Може да се обобщи, че в резултат на функционирането на лексемите в рамките на лексикалната система към основното значение се добавят нови.

Стефана Калдиева–Захариева подчертава, че характерна черта на фразеологизмите е „присъствието на конотативен елемент в значението им“ (Калдиева–Захариева 2013: 192). Този конотативен елемент е допълнителен, съпътстващ значението. Изследователката обръща внимание на формалното проявление на конотативния елемент под формата на метафоричен образ. Отново се отбелязва и фактът, че „чрез фразеологичните единици се предават емоции, оценка, т.е. постига се особена експресия“ (Калдиева–Захариева 2013: 16). Ст. Калдиева–Захариева засяга идеята за оценъчната, експресивната функция на фразеологизмите. Тя причислява към фразеологизмите онази част от устойчивите словосъчетания, които „нямат пряка, първична, от първи ранг номинационна функция в езика, т.е. представляват своеобразни допълнителни надредни номинанти на вече назовани понятия в езиковата система. Смисълът на тяхната поява и съществуване в езика е да изразят отношение, оценка, експресия чрез образността, върху която са изградени“ (Калдиева–Захариева 2013: 16).

Експресивността на фразеологичните единици включва емоционалната им окраска. Има се предвид оценъчният им потенциал. Според Ем. Недкова е от значимост е какво отношение/оценка предава със съответната фразеологична единица говорещият: *неодобрителност, пренебрежителност, подигравателност, ироничност, грубост, вулгарност, реторичност, шеговитост* (Недкова 2009:44-45). Трябва да се подчертае, че подобен модел на описание на фразеологичните единици с оценъчен характер е възприет и заявен в предговора на *Фразеологичен речник на българския език от 1974-1975 г.*, където всеки фразеологизъм, изразяващ оценка, е снабден със съответната бележка иронично, шеговито, неодобрително, вулгарно, грубо и т.н..

Относно образния и оценъчния характер на фразеологизмите, който е във фокуса на внимание на настоящата работа, е важно да се спомене трудът на руската изследователка Копилова (Копилова 2010). Авторката цитира твърдението на Федоров, че „фразеологизмите не се появяват в езика, за да назовават предмети и явления, а за да характеризират по образен път, представеното с думата понятие, като изразят отношение към него, оценка от гледна точка на социалната среда, в чиято речева практика се използва даденият фразеологизъм“ (Копилова 2010:92). Копилова всъщност разглежда фразеологизмите като образни синоними на дадени лексеми в езика, които придават някаква експресивно-стилистична окраска, представят оценъчна характеристика на различни явления или на човека“ (Копилова 2010:92). Затова и процесът на тяхното усвояване предполага задълбочено познаване на словното богатство и на фразеологичния

фонд на дадения език. Изследователката се фокусира върху характера на предаваната с фразеологизмите оценка, която може да бъде положителна като симпатия, одобрение или отрицателна – пренебрежение, неприязън.

Копилова подчертава, че значението на фразеологизмите не бива да се възприема буквално. Подобен механизъм на възприятие се проявява при чужденци, изучаващи чужд език, когато липсват достатъчно фонови, контекстуални знания, тъй като тези знания биват усвоени в рамките на конкретна социокултурна среда.

Уместно е да се представи разграничението на фразеологичните словосъчетания от устойчивите изрази. Подобна диференциация правят изследователите К. Ничева (Ничева 1987) и Т. Бояджиев (Бояджиев 2002), като техните възгледи на места се разминават. Няма да се извежда детайлен преглед на концепциите, а ще се маркират само по-важните шрихи, тъй като не е основна задача на настоящото изследване да се прецизира терминологично кои точно единици попадат към същинските фразеологизми.

Обособяването на същинските фразеологични единици ще се извърши на база на схващането за експресивния и образния характер на фразеологично значение, а това е необходимо при изработването на макет за класификация на фразеологизмите, тъй като трябва да се уточни кои от тях ще бъдат включени в оценъчния фразарий. Фокусът ще бъде положен върху фразеологичните словосъчетания.

Устойчивите изрази приличат на фразеологичните словосъчетания по това, че се характеризират с постоянен състав и фиксирана подредба на изграждащите ги конституенти. Разликите са в специфичното функциониране на двете групи. Устойчивите изрази в повечето случаи имат називна функция, т.е. те обозначават денотат, но с тях не се изразява оценка, емоция, отношение, а където е налице метафорично преосмисляне на един от компонентите, експресивността е избледняла. Т. Бояджиев предлага устойчивите изрази да се разглеждат в четири групи:

1. описателни названия с номинативна функция – *детска градина, нощна лампа, черна дъска*
2. съставни устойчиви названия и термини – *център на тежестта, наклонена плоскост*
3. описателни названия с метафорично преосмисляне на единия от компонентите с избледняла експресивност – *студена война, вземам решение*
4. Поздрави, пожелания от речевия етикет – *добър вечер, всичко хубаво*
(Бояджиев 2002:300-301)

Бояджиев причислява към фразеологичните словосъчетания онези, които притежават „устойчива синтактична връзка и единна семантика, която е съпроводена от експресивност и ярка образност на номинацията“ (Бояджиев 2002:300-301). Към тях той отнася фразеологизми от типа *клатя си краката, плюя си на ръцете*, както и устойчиви сравнения, сред които *ясен като бял ден, тъмно като в рог, прост като фасул*. Бояджиев причислява към фразеологичните словосъчетания и т.нар. фразеосхеми *от хубав по-хубав, град като град*. Образността е основният довод за изследователя да разглежда пословиците, поговорките и крилатите фрази като група от състава на фразеологизмите.

Важно е да се подчертае, че според К. Ничева не всички устойчиви словесни комплекси са фразеологични единици. От устойчивите изрази с фиксирана структура изследователката определя като фразеологизми на първо място междуметните и модалните фразеологични единици „затворени изречения с ярко експресивен характер, лишени от

понятиенно съдържание, които поради абсолютната експресия на съдържанието си са отграничени по употреба в пределите на възклицателното изречение“ (Ничева 1987:31). Ничева разпределя тези фразеологични единици в две групи. Първата група включва речеви единици за изразяване на недоверие, съмнение за осъществяване на нещо като *Загубена работа!*, а втората – за изразяване на недоволство от нещо като *И таз добра!*; *Мътна и кървава! Вятър и мъгла!* Всъщност и двете групи представят оценката, отношението на комуникатора.

Ничева разглежда и устойчивите словесни комплекси с форма на възклицателни или повелителни изречения като фразеологични единици. Авторката подчертава, че те са дефективни по отношение на парадигмата си глаголни фразеологични единици. Ничева прилага жанров критерий при тяхното класифициране и ги разделя на:

- Клетви, заклинателни формули, закани: *Да ти забуха бухала на комина; Да сти зло под камък*
- Поздравления, пожелания: *Златни ти уста*

Основания за причисляването на клетвите, заклинателните формули и закани към фразеологичните единици са ярката им експресивност, както и семантичната трансформация на компонентите им.

Ничева разглежда поздравленията и пожеланията като устойчиви словесни комплекси, често оформени във второ лице, единствено число, тъй като обикновено функционират като обръщение към събеседника. Според нея те са близки до междуметните фразеологични единици.

Изследователката обръща внимание и на фразеологизмите от преходен тип, които „заемат междинно положение главно между пословиците, от една страна, и същинските фразеологични единици, от друга (в много по-ограничен брой – между крилатите фрази и същинските фразеологизми)“ (Ничева 1987:34). Като примери може да се посочат *ела, вълко, изяж ме; Облякъл се Илия, погледнал се – пак в тия.*

Ничева не причислява пословиците и поговорките към същинските фразеологични единици, а по отношение на т.нар. крилати фрази прави диференциация. От една страна, се разглеждат преосмислените семантично крилати фрази, които са фразеологични единици, сред които *авгиеви обори, ноев ковчег, летящият холандец и др.* От друга страна, са онези крилати фрази, при които не е налице семантично преосмисляне, като *Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира; Не щеме ний богатство, не щеме ний пари* и др..

Може да се обобщи, че експресивността и образността, закодирани в значението на фразеологизмите, са ключови при определянето им като същински фразеологични единици.

Стефана Калдиева–Захариева в своето изследване също засяга въпроса за фразеологизмите и останалите устойчиви изрази. Авторката извежда три критерия, които в своята цялостност оразличават фразеологичната единица от останалите устойчиви изрази. Те са: „особено, фразеологично значение, образност (която лежи в основата на поява на фразеологичните единици) и номинационна функция от II ранг, характеризираща“ (Калдиева–Захариева 2013:32). Идеята, застъпена от авторката, е, че компонентите, изграждащи фразеологичната единица, са десемантизирани и фразеологичното значение е комплексно, цялостно, сборно. Важно за целта на настоящата работа е да се подчертае, че според Калдиева–Захариева фразеологичното значение съдържа в себе си набор от елементи, сред които познание, наблюдение, асоциации, въображение, експресия и

оценъчност. Именно чрез употребата на фразеологизмите се предава оценката на говорещия за денотата, която може да бъде положителна или отрицателна.

Руската изследователка Бабушкина разглежда езика като „когнитивната способност на човека да обработва, съхранява и предава не толкова логическото, обективното знание, колкото знанието с оценъчен характер (Бабушкина 2009:11). Авторката засяга въпроса за модуса, за субективното възприятие на обективната реалност. Бабушкина се фокусира върху оценъчния характер на фразеологичните единици. Тя подчертава, че оценъчността се проявява под формата на характеристика на обекта, която може да бъде положителна или отрицателна. Бабушкина отбелязва, че „конотативните значения на фразеологичните единици отразяват оценъчното знание за обекта, системата от убеждения, ценности, възгледи по отношение на едно или друго явление“ (Бабушкина 2009:11). В конкретното изследване авторката черпи емпиричен материал от фразеологични единици, изразяващи оценка към човешкия труд и деятелност. Примерът, който дава Бабушкина, е симпатичен за това как в диахронен план се оформя оценъчният характер на фразеологичната единица. На руски език фразеологизмът *тянуть (разводитъ) канителъ*, който има разговорен характер, функционира с две значения. Първото значение е *да върши и говоря нещо монотонно, бавно*, а второто – *да отлагам, забавям изпълнението на нещо*. Бабушкина отбелязва, че тази фразеологична единица е възникнала в професионалния дискурс и по-конкретно при обработката на злато. *С канителъ* се означава тънка метална нишка, чиято изработка е дълъг, труден и бавен процес. Оттам се е оформило и фразеологичното значение за обозначаване на неодобрителна оценка към забавянето и отлагането на даден процес, дейност и т.н.

Според възприетата тук концепция оценъчният фразарий на българския език трябва да бъде антропоцентричен. Това означава да се отчитат аксиологическите и нравствените критерии на общността, оценката на определени прояви и качества от страна на езиковите носители. Закодираната във фразеологичните единици информация е свързана с човешкия опит и неговото полагане в действителността.

2.2.2. Съвременни изследвания на фразеологизмите и тенденции във фразеодидактиката

Перспективите пред фразеологията са свързани с фразеодидактиката, която все още е не е достатъчно разработена област в българската изследователска среда. Насърчаването на културния диалог чрез изучаването на чужди езици и на фразеологичния им фонд е основна дейност, която се нуждае от изградена методическа стратегия.

Така очертаните параметри показват, че фразеодидактиката се интересува от транслатологията и търсенето на най-близък еквивалент на дадената фразеологична единица, както и от ефективен механизъм за описателното представяне на фразеологичното значение. Освен това ключово се явява тълкуването на фразеологизмите с оглед на заложената в тях аксиологическа и етноспецифична информация, т.нар. лингвокултурологичен аспект.

Друг важен елемент, свързан с усвояването на фразеологичния фонд, е процесът на неологизацията, т.е. появата на нови фразеологични единици и тяхното функциониране. Оказва се, че съвременни текстове от медийния дискурс, както и художествени текстове, изобилстващи от нови фразеологизми (тук се включват и преосмислените значения, т.нар.

неосемантизми), затрудняват рецепцията на информацията от страна на чужденците, изучаващи български език.

От голямо значение е статията на В. Гливинская, която разглежда връзката между фразеологията и дидактиката с оглед на опита и трудностите при изучаването на българските фразеологизми от руснаци (Гливинская 2010). Изследването е важно, защото поставя въпроса за изработването на механизми за ефективно преподаване и изучаване на фразеологизмите. Гливинская подчертава, че „от гледище на дидактиката фразеологията се явява най-трудно усвояемата област от езика, включително от родния език“ (Гливинская 2010:379). Уместно е да се представи нейното наблюдение, че не всички носители на руския език познават значението на фразеологизма *под сурдинку*, което означава *тихомълком, скрито*. Необходими са методически усилия и изобретателност при изучаване на родната фразеология.

Гливинская споменава, че изучаването на чужд фразеологичен фонд се оказва препъни-камъче дори за добри познавачи на езика, каквито са преводачите и преподавателите. Трябва да се отбележи, че съществуват помагала като „Препъни-камъчета в чуждоезиковото обучение“ на Хаджиева и колектив, които представят важни методически практики относно усвояването на фразеологизмите и справяне със затрудненията при ученето им (Хаджиева, Асенова, Велкова, Шушлина 2013).

Гливинская работи с руснаци, изучаващи български език. Методическите неудобства произтичат от факта, че речниците, които спомагат при превод на фразеологическите единици, са остарели, т.е. липсват някои неологизми сред фразеологизмите. Новостите в езика се проявяват в узуалната практика, а кодифицирането и отразяването на промените в речниците е бавен процес. Авторката отбелязва, че „речниците не успяват да регистрират бурния процес на проникване на разговорни фразеологизми в художествените произведения“ (Гливинская 2010:381).

Работата с текстове, функциониращи в медийния дискурс, както и със съвременната българска проза, затруднява изучаващите български език, тъй като често пъти съществуващите там фразеологизми не са отразени в учебните речници. Гливинская дава пример с фразеологичната единица *щракаме с пръсти*, регистрирана в интервю, публикувано в брой на вестник „Труд“ от 2005 г. Този фразеологизъм присъства в Българско–руския речник от 2003 г. само с основното си, пряко значение, което на руски се предава с *щелкать с пальцами*, но липсва указание за фразеологичното значение и неговото обяснение. Гливинская подчертава и добрите практики, отразени в речника. В него са указани конотативните значения на някои лексеми като *натопя* в смисъл на *издам някого*, което помага при превод.

Гливинская запознава изучаващите български език с произволно избран съвременен роман и установява, че „наситеността на текстовете с фразеологизми създава немалко трудности за чужденци, изучаващи езика“ (Гливинская 2010:383). За някои от откритите в романа „Фалит“ на А. Томов фразеологизми в речника липсва информация. Сред тях са: *отваряй си очите; черно на бяло; ела, че ми трябваш; слаб като чироз*.

Препоръката на Гливинская е дидактическите процедури, прицелени към усвояване на фразеологичните единици, да включват:

- Полагането на фразеологичната единици в контекст
- Съставянето на фразеологичен речник с тълкуване на значението
- Разработването на специална система от упражнения

Като ценен принос Гливинская представя „Учебник по български език за чужденци“ на Ел. Хаджиева и А. Ангелов. В него са включени 128 фразеологични единици, които не присъстват в българо-руските речници. Според авторката би било добре те да бъдат снабдени със съответното тълкуване в контекст.

Руската изследователка Федуленкова също отделя внимание на *фразеодидактиката* като едно сравнително младо направление в рамките на фразеологията, както тя го определя (Федуленкова 2005). Авторката подчертава, че все още не е работено достатъчно в тази посока. Федуленкова изтъква актуалността на фразеодидактиката, която се обуславя от следните причини:

- Фразеологията на езика е културологичен код, съхранител на историческото и културното наследство на неговите носители, играеща основна роля при реализацията на езиковите функции като оръдие на културата и средство за формиране на личността
- Като водещи компоненти в рамките на фразеологичните единици често се използва част от най-употребяваната лексика на изучаемия език: глаголи за движение, собствени имена, соматизми, библеизми, анималистични компоненти.

(Федуленкова 2005:37).

Изучаването на фразеологичните единици е съпроводено с редица методически стъпки. Като основно средство за овладяването на фразеологичния материал се прилага набор от разнообразни упражнения. Руската изследователка Балобанова обособява две основни групи упражнения според уменията, които се развиват и усъвършенстват:

- Упражнения за развиване на рецептивни умения
- Упражнения за развиване на продуктивни умения

Рецептивните упражнения са ориентирани към възприемането на готовия речев материал (Балобанова 2010:75). Следователно това са упражнения за откриването на фразеологичните единици в текста и определянето на тяхното значение. Основните трудности при рецепцията на фразеологичната единица според Балобанова произтичат от факта, че отделните лексикални компоненти в състава ѝ не са смислово независими. Тяхното значение е повече или по-малко избледняло или напълно се е десемантизирано. Поради тази причина са важни фоновите знания, както и опит с изучаването на езика. Начин за справяне с трудностите от страна на чужденците, изучаващи чужд език, е те да изхождат от наличните познания по фразеология на родния им език.

Упражненията за развиване на продуктивните умения са прицелени към усъвършенстване на речевите навици, както устни, така и писмени (Балобанова 2010:76). Тук се включват задачи за самостоятелно съставяне на текстове, в които да присъстват фразеологизми.

По отношение на съвременните изследвания на фразеологичните единици трябва да се изтъкнат някои важни особености и да се подчертае, че фразеодидактиката като интегративна област може да се ползва от всички тях, стига да има ясно разписани цели. Изследванията може да се разделят на няколко групи. Към първата се причисляват изследвания, свързани с транслатологията и търсенето на еквиваленти на фразеологичните единици в другите езици. Търсенето на еквиваленти се явява водещ компонент от методическия инструментариум, когато чужденци изучават фразеологичното богатство на езика. Втората група изследвания разглежда етимологията и разволя на конкретни фразеологичните единици. Третата група поставя фокус върху етноспецифичните

особености на фразеологичните единици. Въпросът за корелацията на фразеологизма с даден културен код е водещ.

Изследването на фразеологизмите от културологична гледна точка е ключово при изготвяне на методическа стратегия за преподаването им на чужденци, изучаващи български език. Както отбелязва Ем. Недкова: „Езикът (в частност фразеологичният му състав) притежава важното свойство да акумулира културни смисли, които имат важна аксиологическа същност“ (Недкова 2001:105). Следователно като важен компонент в съвременната българска фразеология се извежда етноспецификата на фразеологичните единици. Въпросът за класификацията на фразеологизмите е засегнат от Ем. Недкова. Авторката предлага три модела, които се изграждат на база на културните конотации и нюансиране при фразеологичните единици. Те са:

1. *Семантичен*, който се прилага при обособяването на типовете фразеологични единици с ярко изразена културна конотация.
2. *Описателно-аналитичен*, свързан с описанието и анализа на фразеологичните единици като знаци на културата.
3. *Компаративен*, който се реализира при съпоставянето на българските фразеологични единици с тези на другите славянски езици, които като цяло могат да бъдат сведени до методите на лингвокултурния анализ.

(Недкова 2001:9)

Стефана Калдиева-Захариева в своето изследване представя релацията фразеология–етноспецифика. Тя извежда някои симптоматични примери на фразеологични единици, които носят иманентните черти на българската езикова среда, като посочва механизмите, по които са се оформили. Сред тях се открояват *каквото сабя покаже* (от Ботево стихотворение), *Гюро Михайлов на пост* (от действителна случка с реално лице), *мамино детенце*, *Изгубена Станка* (по заглавия на произведения от български автори) (Калдиева-Захариева 2013:66). При изучаването на българския език като чужд е от особена значимост подобни фразеологични единици да бъдат обяснявани от гледище на техния произход, т.е. в какъв културен контекст са възникнали.

Баранов и Добровольский в *Основы фразеологии. Краткий курс* (Баранов, Добровольский 2013) отделят цяла глава, посветена на въпроса за национално-културната специфика на фразеологизмите, като подчертават акумулираните в тях етноспецифични особености. Те обаче представят важен ракурс към проблематиката. За Баранов и Добровольский е необходимо да има ясно разписани надеждни критерии за дефинирането на даден фразеологизъм като етноспецифичен, което да не се основава единствено на познанието и мнението на носителите на езика. Понякога е добре да се приложи компаративен подход. Важно е да се отбележи, че според изследователите липсата на еквивалент на даден фразеологизъм в други езици не означава автоматично, че той е етноспецифичен: „липсата на еквивалент в други езици се обяснява не толкова с тяхното национално-културно своеобразие, колкото с несъвпадение с моделите за номинация“ (Баранов, Добровольский 2013:222). Идеята е, че може няма формален еквивалент от гледище спецификата на изграждащите конституенти, но в смислов план може и да се открие сходно фразеологично значение, добило в другия език различен формален израз.

Е. Атанасова прибавя значим щрих в етноспецифичното тълкуване на фразеологичните единици в статията си *Хлябът в българската фразеология* (Атанасова

1997). Ролята на хляба в българските културни традиции и националната кухня е подробно представена в *Реч, етикет и културни традиции* (Хаджиева, Асенова, Шушлина, Каменова 2012). Усвояването на тази тематична група фразеологизми от чужденци, изучаващи български език, би свидетелствало за задълбочено познание на бита, нравите, обичаите на българите. Атанасова възприема по-широко схващане за това какви езикови формирования се определят като фразеологизми. Това са „паремии (разбирани като различни по форма езикови клишета – от двусъставни словосъчетания до пословици, поговорки, вярвания, представи, клетви), свързани с обредната терминология на хляба (Атанасова 1997:157). Атанасова обособява няколко групи, в рамките на които откроява фразеологизми:

- ситост – глад *Гладен човек и сух хляб яде.*
- изобилие – богатство *И на трън колак.*
- свое – чуждо *Тежък е чуждият хляб; Чуждият хляб се със сълзи яде.*
- абстрактни представи като перспективност *В тая работа ще има хляб;*

способности *Ще си изкара хляба;* продължителност на живота *Изял си е хляба;* занаят, професия *Дал си му печен хляб в ръцете.*

От особена важност за настоящата разработка е изследването на Анастасия Петрова, посветено на оценъчността на фразеологизмите в балканския ареал (Петрова 2008). В него е зададен инструментариум за тълкуването на културните конотации на фразеологичните единици. Подобен компаративен подход позволява да се открият различията, но и да се изведат общите черти, което би улеснило процеса на усвояване на българските фразеологизми от гърци или румънци.

Петрова подчертава, че в балканската фразеология е отразена „езиковата концептуализация като особена вербализация на система от идеи, образи и асоциации. Тя е свързана с когнитивни механизми, които ни помагат да разберем както природата на човешкото мислене изобщо, така и трансформациите на смисъла в речевата дейност на всеки езиков колектив“ (Петрова 2008:370). Изследователката избира да представи един симптоматичен пример от румънския език. Изразът „с пъстри черва съм“ на румънски език означава, че съм лош, лукав човек; скъперник. Петрова обяснява, че тази фразеологична единица онагледява контаминацията на две представи. От една страна, стои архетипното схващане за човешката душа, която се намира в определена част на човешкото тяло: сърце, кости, черва и т.н.. От друга страна, се разглежда обусловената културно и исторически семантика на пъстрото като граница и врата между световите, като медиатор. Петрова изтъква семантичния преход от *пъстър* към *нечист, демоничен*, а оттам към *хитър, лукав, нечестен*. Изследователката представя сходен фразеологизъм в българския език и в *червата някакъв* (скъперник, проклет). Това свидетелства за близки модели на осмисляне на света и при изграждането на концепти. Петрова регистрира сходна семантика и в някои диалектни и разговорни формации на гръцкия език, където присъства единицата *αυτεροκόφτω*, означаваща *режа червата на някого; причинявам уплаха; завиждам; изморявам се; притеснявам се; побеснявам от омраза*. Освен това трябва да се спомене във връзка с целите на настоящата разработка, че тези сходни фразеологични единици в румънския, гръцкия и българския език имат оценъчен характер. Чрез тях се изразява негативното отношение към проявата на определени човешки качества, които с оглед на общоприетите в социума аксиологически норми, са нетолерирани като *скъперничество, лукавство, нечестност*.

Изследователката регистрира един важен аспект, свързан със семантиката на фразеологичните единици и тяхното функциониране в даден речеви колектив. Петрова отбелязва, че „културната информация в конотативните значения на фразеологизмите е здраво свързана с културно–езиковата компетенция на колектива, а тя е променлива величина“ (Петрова 2008:373). Променливостта се изразява в това, че се губи усетът за значението на фразеологизма, за културната и архетипната мотивираност на отделните компоненти, които съграждат цялостния смисъл. Това явление се нарича *фразеологична агнонимия* и се дефинира от А. Петрова по следния начин: „Много често с времето настъпва т.нар. фразеологическа агнонимия в съзнанието на средния носител на езика започва да отсъства каквато и да е представа за съдържанието на фразеологизма“ (Петрова 2008:373).

Трябва да се спомене, че агнонимията не се проявява единствено при фразеологичните единици, но и при речеви формули от етикета при общуване. Например в езиковото съзнание на българите не съществува идеята за застинал творителен падеж при *съ богомъ*→*сбогом*. Мотивираността на етикетната формула при общуване в съзнанието на говорещия отсъства (пожелание Бог да съпровожда човек по време на път).

Лингвокултурологичният аспект е засегнат и от руската изследователка Е.Ю.Танасейчук, която твърди, че изразител на националния манталитет по право е езикът и в частност фразеологията (Танасейчук 2008). Трябва да се уточни, според схващането на авторката фразеологията включва идиоматика, пословици, поговорки. Според нея семантичният анализ и класифицирането на фразеологичните единици трябва да бъдат съобразени с ценностите и нормите в обществото. На базата на проведено социологическо проучване на обществените нагласи относно значимите за изразяване особености на националния мироглед се обособяват следните възможни тематични групи фразеологизми:

- Оценка на човешки качества
- Език и реч
- Човек и природа
- Отношение към парите

(Танасейчук 2008:57)

Изследователите са изтъквали трудността при изготвяне на семантична класификация на фразеологизмите. Идеята на подобен тип социологическо проучване е да се проследят мисловните модели на респондентите и на базата на езиковия им усет да се изготви възможно най-точен модел на фразеологизмите. Не бива да се забравя характерът на фразеологичните единици. Те са възпроизводими и се предават в готов вид от поколение на поколение сред носителите на даден език. Следователно анализът на събраните от анкетираните данни би бил от изключителна полза.

От групата *език и реч*, която подробно се изследва, биват открити следните фразеологични единици в руския език, които могат да се разделят на подгрупи:

1. По-малко да се говори, повече да се действа *Город строят не языком, а рублем и топором*;
2. Навикът да се мълчи е по-голяма ценност от говоренето *Сказано – серебро, не сказано – золото*;
3. С помощта на езика се достига до успех *Язык до Киева доведет*.

Отново трябва да се подчертае, че при класифицирането Танасейчук възприема по-широк подход и включва пословиците и поговорките към фразеологизмите. За българския

език съществува прецизно разграничаване на фразеологичните единици от устойчивите изрази. Интересно е как на български език биха могли да се преведат примерите.

Пример: 1. *Город строят не языком, а рублем и топором* би звучал като *Лозето не ще молитва, а иска мотика*, пример 2. *Сказано – серебро, не сказано – золото*, би се превел като *Мълчанието е злато*, а пример 3. *Язык до Киева доведет* – като *С питане до Цариград се стига*. Оказва се, че разликите са във формалния израз, а образността, която лежи в основата на фразеологичното значение, е сходна.

Баранов и Добровольский в *Основы фразеологии. Краткий курс* (Баранов, Добровольский 2013) поставят въпроса за транслатологията при фразеологизмите. Това може да се приобщи към фразеодидактиката и изработването на механизми за ефективно учене. Авторите представят *пълните еквиваленти* при фразеологизмите, които по дефиниция са „еднакви по значение, вътрешна форма, а също така и по отношение на синтактичната и лексикалната структура (Баранов, Добровольский 2013:205). Примерите, които се посочват, са *буря в стакане воды* в руски и *Sturm im Wasserglass* в немски, както и *играть с огнем* в руски и съответствието му *play with fire* в английски език. Важно е да се подчертае, че и в българския език съществуват тези фразеологични единици *буря в чаша вода, играя (си) с огъня*.

Баранов и Добровольский открояват и случаите на *частична еквивалентност*, при които в отделните езици съществуват сходни фразеологизми, като е налице модифициране на вътрешната форма. Пример е фразеологизмът в руски език *встать не с той ноги*, който в английския език има следната форма *to get out of bed on the wrong side*. Фразеологичното значение обаче е еднакво, въпреки че конституиращите компоненти не са. Може да се допълни с оглед целите на настоящата работа, че в случая фразеологичното значение има негативен оценъчен характер спрямо поведението на лицето, за което се употребява фразеологичната единица, и означава, че някой е в лошо настроение, държи се грубо, раздразнително без особена причина. На български език съществува частичен еквивалент на този фразеологизъм със сходно фразеологично значение: *Вдигнал съм се със задника си нагоре; Станал съм с дирника си нагоре* (Регистър на фразеологизмите в българския език <http://infolex.ibl.bas.bg/PhrasThes/searchPhrasesPage.seam>). Конституиращ компонент на фразеологичната единица е соматизъм задник или остарялото дирник, като от оценъчна гледна точка се изразява грубо отношение.

Баранов и Добровольский отбелязват, че голяма част от фразеологичния фонд на езика попада към т.нар. безеквивалентни фразеологизми. Авторите уместно подчертават, че фразеологизмът може да се преведе на друг език, но по описателен път, като се губят в голяма степен експресивният характер и стилистичната окраска. Примерът, който дават е, е от руски език *объяснить на пальцах*. На английски език изразът може да се преведе *to explain as simply as possible*, т.е. нещо, което бива обяснено по най-лесния и по най-достъпния начин.

Авторите правят уговорката, че подобна класификация има условен характер и се стреми да обхване основните положения, да систематизира фразеологичния материал.

Възможен модел за усвояване на фразеологичните единици, реализиран в българската методическа среда, е чрез прилагането на тестови въпроси от затворен тип, в които се представят системните отношения в лексиката (Кърлова, Цонев 2004). Трябва да се поясни, че задачата е да се търсят лексеми или описателни изрази с називна функция, които да са синоними или антоними на фразеологизмите. Важно е да се напомни, че често

пъти фразеологизмите функционират като **образни синоними** на съществуващи в езика лексеми. Например образен синоним на *много богат* е фразеологизмът *червив с пари*. Да се намери фразеологизмът синоним обаче не е достъпно. Усвояването на фразеологичната единица предполага осъзнатост на комуникатора в какви контексти е подходящо да се употреби и какви стилистични нюанси се предават с нея. В случая с *червив с пари* оценъчният потенциал е негативен, като може да се изразява неприязън, завист, злоба към благосъстоянието на друг човек.

Основният масив от тестови задачи, свързани с фразеологизмите, е организиран около условието да се открият техните синоними сред списък от възможности. Например за израза *в миша дупка* в тестовете на Кърлова и Цонев са дадени няколко възможности, като д) се посочва за правилната:

- а) много близко място
- б) много малко място
- в) много тясно място
- г) много потайно място
- д) много неизвестно място

Неудобството на подобен начин за заучаване е свързан с факта, че се дава превес на парадигматичните отношения в лексиката, а не може да се улови специфичната окраска, образност и семантичното оцветяване при функционирането на фразеологизмите в речевата практика. Изразът *в миша дупка* е по-скоро изразява недоброжелателно отношение, негативна оценка и често пъти се използва в закани към събеседника. Прегледът на конкордансите от Българския национален корпус (Български национален корпус <http://search.dcl.bas.bg/>) верифицира подобна отсянка в значението. Следователно по-успешен методически модел би се реализирал, ако има допълнително условие да се дадат няколко примера за реални употреби на фразеологичната единица.

Пособието на Хаджиева и колектив е пример за успешно методическо решение, тъй като са представени текстове *Истории с кучета и деца*, *Суета*, *Шапка на тояга*, от които трябва да се изведат фразеологизмите, да се обяснят значенията им и да бъдат употребени в изречения, т.е. набляга се на контекста на функциониране на фразеологичната единица (Хаджиева, Асенова, Велкова, Шушлина 2013).

Трябва да се отбележи, че подобно на думите фразеологичните единици също влизат в отношения с други единици – на противопоставяне, на релация и др. Това са, т.нар. системни отношения. При фразеологизмите също така се проявяват две основни тенденции в резултат на функционирането им в езика – архаизация и неологизация. Тезата, която се отстоява, е, че тези тенденции имат ключова роля в процеса на преподаване на фразеологизмите с целева група чужденци.

Важно изследване, проследяващо процеса на неологизация при фразеологизмите, принадлежи на Д. Благоева. Тя извежда следните калки сред новите фразеологизми *сапунена опера*, *изтичане на мозъци*, *пера(мръсни) пари*, *промиване на мозъка*, *азиатски тигър(дракон)* и *икономически тигър (дракон)*, като привежда съответствията им с някои славянски езици (Благоева 2008).

Начините за поява на нови фразеологизми са подробно представени в статията на Стефка Георгиева *За характера на фразеологичните неологизми в българския език* и затова няма да бъдат разглеждани детайлно отново (Георгиева 2011). По-важното е да се подчертае, че тя обособява сферите и тематичните области, в които възникват неологизми

сред фразеологизмите: бит (*разпределям баницата, спирам/въртвам кранчето, заиграва метлата, спускам чадър*), театър (*раизгравам спектакъл*), кино (*зад къдър*), музика (*играем на тънката струна на някого*) цирк (*пускам някого на арената*), икономика (*пера пари, финансова акула*) военно дело, техника (*изгоряха ми бушоните*), математика (*допирни точки*), спорт (*от един отбор сме, бия дузпата някому, вдигам летвата*) (Георгиева 2011:165). Значимо от гледна точка на обучителния процес е тези фразеологизми да бъдат усвоени, тъй като тяхната фреквентност в различни типове дискурс е голяма – съвременни медийни текстове, художествени текстове и др..

Ще се използват примерите за неологизми сред фразеологичните единици с цел да се представи техният оценъчен потенциал.

<u>Примери от Д. Благоева и Ст. Георгиева</u>	<u>Оценъчен потенциал</u>
Изтичане на мозъци	Негативна оценка
Промиване на мозъка	Негативна оценка
Въртвам кранчето	Негативна оценка
Вдигам летвата	Положителна оценка
От един отбор сме	Положителна оценка

Може да се обобщи, че оценъчността, както и лингвокултурната информация, която носят фразеологизмите, са ключови при определянето на фразеологичното значение. Руската изследователка Бабушкина подчертава, че фразеологичната единица може да се разглежда като „способ за езиковата концептуализация на познанието за света и оценка на отделни негови страни“ (Бабушкина 2013:15).

Методическите перспективи са свързани с развитието на фразеодидактиката, чиято основна задача е култивиране на усет у обучаемите „за комуникативната ценност на фразеологичните единици, за тяхната стилистична и емоционална окраска, за осмисляне на прагматичната им роля в контекст“ (Федуленкова 2005:37).

2.2.3. Макет за класификация на фразеологизмите с оценъчна конотация

С оглед на иновативните практики във фразеодидактиката ще бъде приложен и корпусно базиран подход при ексцерпиране на материала. Както отбелязват Баранов и Добровольский: „наличието на корпуси съществено разширява базата за създаване на фразеологични речници, улеснява сложната и отнемаша много време процедура по формиране на словника, ускорява и установява създаването на по-обективен набор от примери“ (Баранов, Добровольский 2013:237).

Ще бъде използван електронен ресурс на ИБЕ „Любомир Андрейчин“ <http://infolex.ibl.bas.bg/PhrasThes/searchPhrasesPage.seam> (*Речник на фразеологизмите в българския език*). Този ресурс е съставен на основата на *Фразеологичен речник на българския език 1974-1975* и *Нов фразеологичен речник 1993*, което свидетелства за надеждността и представителността на извадката, тъй като тези речници са утвърдени като водещи в българската изследователска среда.

В предговора на *Фразеологичен речник на българския език 1974-1975* на стр. 35 се правят уточнения относно статута на фразеологичните единици с оценъчен характер и модела, по който ще бъдат представени. Ето какво се казва: „Освен стилистичните бележки, с които се посочва принадлежността към даден фразеологизъм към един или друг

езиков стил при употребата им във сферите на книжовния език, прилагат се и следните стилистични бележки за означаване на експресивна оцветеност ирон.(иронично) *развлячам боб за някого*; подигр.(подигравателно) *изпратил си мустаците на перачка*; пренеб.(пренебрежително) *разбира ли ти свиня от кладенчова вода*; руг.(ругателно) *на гърлото ти да остане, верицата ти мръсна*; грубо *да ти видя гърба*; ук.(укорно) *оди да видиш смок с обичи*; евфем.(евфемизъм) *излизам повън*; шег.(шеговито) *нежна половина*. При фразеологизми с компонент нецензурна дума се поставя бележка вулг.(вулгарно) *седял си/седна си на задника*. Трябва да се отбележи, че разграничаването на бележките грубо и вулгарно в отделни случаи е условно и разтегливо. По-рядко е използвана бележка неодобрително. Тя се поставя при онези фразеологизми, с които се изразява отрицателно отношение към нещо или някого (ако от тълкуванието не е съвсем ясно, че се касае за отрицателно отношение) *влизам като в хан* „не затварям вратата зад себе си“.

Най-често нюансите в смисъла се улавят в резултат на функционирането на фразеологизма в контекст. Поради тази причина е важно да се проследят конкордансите в Българския национален корпус (<http://search.dcl.bas.bg/>), за да се верифицира какъв е характерът на оценъчността, закодирана във фразеологичното значение.

Вариант 1

Предложеният модел за изготвяне на фразарий поставя във фокуса човека. В думите са закодирани човешкият опит, както и отношението на човека към заобикалящия го свят. Затова оценката на говорещия, имплицирана във фразеологичното значение, е отправна точка при класифицирането. Въпросът за оценъчността трябва да бъде разгледан в две посоки: положителна и отрицателна оценка. Трябва обаче да се отчита градуалността и нюансираността, която се проявява като *одобрение, похвала, подкрепа, шеговитост* при фразеологизмите с позитивен оценъчен заряд и *пренебрежение, грубост, неодобрение* при фразеологизмите с негативен оценъчен заряд.

Първоначалните наблюдения на емпиричния материал във *Фразеологичен речник на българския език 1974-1975* и *Нов фразеологичен речник 1993* показват, че превалира неодобрителната оценка, но доста фреквентни са и случаите на фразеологизми с ироничен и шеговит оценъчен потенциал. Това би означавало, че човекът често пъти се разграничава от нежелателни прояви и неприемливи според ценностните ориентири на обществото качества чрез езика и по-конкретно чрез фразеологизмите, използвайки механизмите на образността и оценъчността. Следователно езикът функционира като микромодел на нравствените представи. Разбира се, става въпрос за много сложни процеси на когнитивно ниво, които не са предмет на настоящото изследване, а само биват шрихириани.

Трябва да се подчертае, че Веса Кювлиева–Мишайкова откроява факта за преобладаващия дял фразеологични единици с негативна оценъчна конотация: „В не едно изследване на фразеологията в българския език, а и в други езици, е установено, че преобладаващата част от фразеологичните единици са носители на негативна оценка за човека, за негови качества, прояви, поведение“ (Кювлиева-Мишайкова 2008:53). Авторката представя по-различен ракурс към проблематиката, като разглежда устойчиви сравнения, с които се изразяват възхитата от красотата, както и устремът към прекрасното. Кювлиева–Мишайкова представя примери, сред които *хубав като капка, хубав като картинка, хубава като кукла* и др.

Руската изследователка Бабушкина изработва модел на фразарий, който съдържа фразеологизми от английски и руски език, изразяващи оценка към човешкия труд. Тя подчертава, че фразеологичната единица може да се разглежда като „способ за езикова концептуализация на познанието за света и оценка на отделни негови страни“ (Бабушкина 2013:15). Бабушкина се позовава на класификацията, направена от Арутюнова, според която оценката може да бъде *утилитарна*, базирана на опозициите полезно–вредно, благоприятно–неблагоприятно, или *телеологическа*, основана на опозициите ефективно–неефективно, целесъобразно–нецелесъобразно, успешно–неуспешно.

Симптоматичен пример, приведен от Бабушкина, е фразеологизмът в руския език *печь как блины*, който означава нещо да се създава бързо и в голямо количество, обикновено небрежно. Най-общо с него се изразява отрицателна оценка и означава значително количество некачествено свършена работа.

За да се изработи макет, според Бабушкина е важно да се структурира категориален фрейм, който да съдържа типични за дадено тематично ядро сведения в съответствие с предварително зададени критерии. Авторката избира за тематично ядро *човешкия труд* и разработва модел.

За целите на настоящата работа ще се подбере тематичната група *оценка на човешките качества*. Прегледът на емпиричния материал за българския език дава основание да се наблегне именно на оценката на определени човешки прояви. Вече бе отбелязано, че особена експресивна сила носи негативната оценка, т.е. чрез фразеологичните единици често пъти се изразява неприемливост, нетърпимост към определен тип поведение. Дори в случаите, когато оценката има шеговит, ироничен смислов оттенък, се долавя разграничаване от подобна проява. Например *галя с пауново перце някого* иронично означава, че се *отнасям извънредно внимателно и благосклонно към някого, дори когато постъпките му не са за одобряване*. С фразеологизма *държас под чехъл*, който се употребява за жена, шеговито се предава значение: *заставям мъжа си за всичко да ме слуша и да ми се подчинява*.

На базата на част от ексцерпирания от *Фразеологичен речник на българския език 1974-1975* материал може да се състави следният макет, включващ оценка на човешките качества и прояви:

Негативни качества и прояви:

наглост без да ми мигне окото

мързел живея на чужд гръб; без да си мръдна пръста

незаинтересованост не давам пет пари за някого

нахалство бутам си гагата/носа някъде

безволево тръгна по гайдата на някого

лицемерно ласкателство въртя опашка

скъперничество броя зальците някому; скъп на триците, евтин на брашното

несериозност вятър ме вее

небрежност гледам през пръсти нещо или на нещо

инат опъвам се като магаре на лед

злословене бълвам змии и гущери

измама,лъжа пращам/пратя за зелен хайвер някого

завист гледам в чуждата паница

Положителни качества и прояви:

одобрение гледам с добро око на някого или нещо

подкрепа вдигам на крака някого

признаване на грешки вземам/взема си думите назад

Вариант 2

Друг възможен модел е да се класифицират оценъчните фразеологични единици спрямо неутралните лексеми с називна функция, тъй като според една от доминиращите концепции фразеологизмите функционират в узуалната практика като образни синоними на стилистично и конотативно немаркирани думи. Например оценъчно съответствие на *много богат* е фразеологизмът *червив с пари*, на *разкрих тайната – езикът ми се развърза*, на *осигурен е – в кърпа е вързан*, на *подмазвам се – въртя опашка*, на *инатя се – опъвам се като магаре на лед*, на *мързелувам, лентяйствам – живея на чужд гръб* и т.н.

Неудобството на подобна класификация е продиктувано от факта, че не се отчитат специфичните семантични нюанси и оцветяването на фразеологичната единица, а само се търси нейното неутрално съответствие. Уместен в случая би бил комбиниран подход. Важно е да се съчетае определянето на фразеологичното значение и на конотативния му потенциал с извеждане на съответния неутрален синоним. Прегледът на конкордансите в Българския национален корпус (<http://search.dcl.bas.bg/>) позволява най-прецизно да се установят нюансите и оттенъците във фразеологичното значение, тъй като е налице достатъчен контекст. Нека се вземе примерът *червив с пари* с неутрален синоним *много богат* и да се провери конотацията:

- 1) *Той е червив с пари и може да си купи всичко, включително свобода.*
- 2) *Червив с пари, аз всячески му давам възможност да ме покани на вечеря, а той не включва.*
- 3) *Въпросният Алекс Коневич. Тя твърди, че го разпознала по снимките му от разни популярни списания в Русия. Оказва се, че той бил нещо като знаменитост в родината си, червив с пари и така нататък.*
- 4) *Разбира се, не намеквам, че Гъртруд би се омъжила за него за парите му. Тя би презряла подобна вулгарност. Но освен дете е червив с пари, външността му е на гръцки бог и е крайно обаятелен. Поне по думите на Гъртруд. А на всичкото отгоре от писмата ѝ долавям, че върху нея се упражнява натиск от страна на семейството.*
- 5) *Вече шофира само на бензинови изпарения – друг любим лаф на Фил Сойер – но явно ще трябва да издържи още малко, колкото да се отбие до дома на Хенри Лейдън. Може би приятелят му е сключил споразумение с представителя на ESPN... нищо чудно да направи шеметна кариера и да печели много повече пари. Не че му трябва, защото животът му и сега изглежда идеален, но на Джак много му допада идеята неговият скъп приятел изведнъж да се види червив с пари. Един Хенри с излишни пари за харчене ще му напълни душата. Само като си помисли човек какви фантастични дрехи ще може да си купи!*
- 6) *А ние имаме нужда от парите му, мила моя. Аз ще бъда страшно богат, когато старият пукне. Мръсен е като всички дъртаци, ала е червив с пари. Не искам той да си промени завещанието. Ти остави тая работа на мен и не му бери грижата“.*
Дословно такива бяха думите му.

<http://search.dcl.bas.bg/>

Фразеологизмът *червив с пари* изразява неодобрителна оценка към нечие благосъстояние. Натрупаното богатство е голямо, средствата са в излишък, притежателят му може да си позволи всичко, а често се проявява като скъперник. Усвояването на фразеологичната единица предполага осъзнатост на комуникатора в какви контексти е подходящо да се употреби. В случая с *червив с пари* оценъчният потенциал е негативен, като може да се изразява неприязън, завист, злоба към благосъстоянието на друг човек.

Приложение:

Фрейм проява на определени качества в различни ситуации¹

Иронична оценка	Шеговита оценка	Неодобрителна оценка	Подигравателна оценка	Пренебрежителна оценка
Бутни пръчка, пий вино	Дават ли ти вземай, гонят ли те, бягай	Вея си перчема	Една педя от земята	Сульо и Пульо
Ни приема, ни предава	Търпи, бабо, за хубост!	Гледам в чуждата паница	На лов без пушка съм тръгнал	Търкулнало се гърнето, та си намерило похлупака
Галя с пауново перце някого	Държа под чехъл	Въртя на малкия си пръст някого	Тате носи, мама меси	Прав ти път
Когато цъфнат налъмите	Жива граматика	Живея на чужд гръб	Генерал без оръжие	Разправяй на шапката ми
Скъп на триците, евтин на брашното		Нося на гърба си		Вдигна си парцалите
Болен здрав носи		Тръгна по гайдата на някого		Вземи единия, удари другия
Бил на хорото, не видял гайдата		Червив от с пари		Да ядеш ушите някому
Вятър ме вее		Влизам/вляза под кожата на някого		Десета дупка на кавала

Голяма клечка		Изпод носа ми измъкват/вземат/грабват		
До под крушата		Пращам/пратя за зелен хайвер някого		
Дупка в морето		Прехвърля всякаква граница		
Рибата още в морето		Промъквам се между капките		
Света вода ненапита				
Изгубена Станка				

2.3. Още за фразеологичните единици и изучаването им в чуждоезиковите практики

Усвояването на фразеологичните единици и формулите на речевия етикет е неотменна част от изучаването на даден език, тъй като в тях е закодирано възприемането на обкръжаващата действителност, която фокусира нравствените ориентири и ценности на дадена културна общност. Изграждането на межкултурна компетентност като част от изучаването на съвременните езици предполага освен придобиването на знания, свързани с моделите на общуване в чуждата езикова среда, също и умения за практическото им прилагане. Това от своя страна налага изработването на механизми за ефективно преподаване и усвояване на фразеологичните единици и етикетните формули при отчитане на културноспецифичната информация, заложена в тях – една от главните цели на проекта *Европейските образователни политики в обучението по съвременни езици. Класически модели. Иновативни практики* с ръководител проф. д-р Елена Хаджиева.

Една от основните трудности, с която се сблъскват изучаващите съвременни езици е усвояването на фразеологичния фонд на чуждия език. Тя произтича от факта, че употребата на фразеологични единици е свързана със субективното възприятие на комуникатора на обективната действителност, тоест чрез фразеологизмите предметите и явленията се характеризират по образен път, към „представеното с тях понятие „се изразява отношение, оценка от гледна точка на социалната среда, в чиято речева практика се използва даденият фразеологизъм” (Копилова 2010: 92). Преодоляването на тази трудност се нуждае от изградена методическа стратегия и именно в това се откриват перспективите пред фразеодидактиката – недостатъчно добре разработена област в българските изследвания, свързани с тази проблематика.

Елена Хаджиева, Радка Влахова, Тодор Шопов, Весела Шушлина,
Рени Манова, Дейвид Мосъп, Петър Тодоров

Изучаващите чужд език обикновено срещат няколко основни затруднения при усвояването на фразеологичните единици:

- ~ разпознаването на фразеологичната единица в контекст;
- ~ разбирането на значението на разглеждания фразеологизъм;
- ~ намирането на съответния еквивалент в родния език.

Трудностите при разпознаването на фразеологичните съчетания в контекст произтичат от факта, че те са „езикови единици за **непряка, вторична номинация, обобщени по образен път** (курсив – мой – В. Ш.) за изразяване на висока степен на информационна наситеност за оценъчно, експресивно отношение на говорещия” (Станева 2001: 129). Според Е. Хаджиева честа практика е даден фразеологизъм да се възприема като обикновено свободно словосъчетание и в този случай съставящите елементи на фразеологичната единица се превеждат дословно, което българското езиково съзнание определя за парадокси, например: *до лампочки* се превежда *до лампичката*, а българското съответствие е *пет пари не давам за нищо* или *стоять поперек горла – стоя напъряко на гърлото*, вместо *като трън съм в очите на някого*. Според авторката този тип грешки се допускат от начинаещи или среднонапреднали студенти, за които усвояването на българската фразеология представлява определена трудност, и които прибегват до буквални преводни съответствия, които нямат нищо общо със значението на разглеждания фразеологизъм. (Хаджиева 2013: 60). Подобен механизъм на буквално възприемане на значението на фразеологичната единица е често срещан при изучаващи чужд език, на които липсват фоновите знания, придобити в конкретната социокултурна среда.

Преодоляването на тази трудност може да се постигне чрез разглеждането на една и съща фразеологична единица в различни контексти. Това, от една страна, би улеснило възприемането ѝ като смислова цялост, а от друга – би илюстрирало специфичните семантични нюанси, които фразеологизмът реализира при конкретната си употреба. Следните примери с фразеологизма *с вързани ръце*, с неутрален синоним „не мога да действам свободно, не съм свободен да действам, безпомощен съм” илюстрират тази възможност:

1) *Стана ясно още, че правителството е с вързани ръце в ситуацията заради наказателната процедура, която Европейската комисия започна срещу държавата. По думите на Дончев ще се търси единна позиция на България по казуса.*

<http://btvnovinite.bg>

2) *Намъчи се! Трябваше да се разболееш конят му, за да разбере какво е да имаш пълен двор с добитък, а да нямаш кон! (...) И като си помисли човек, че се задава сезонът на кърските работи, на Златния нищо друго не му остава освен да вдигне ръце и да се предаде. Кого да помолиш да ти преоре градината, кой ще дойде да ти удари бразните за картофите?(...) Като с вързани ръце се почувства...*

(Кънчо Атанасов „Място под слънцето”, 298-299)

3) *Тука май основно жени пишем... ама какво да се прави като не можем да се оправим с тези коли. Аз без колата съм като с вързани ръце, не мога да закарам детето до града на училище. Миналата зима добре, че човека откликна веднага, зареди акумулатора и поне за другия ден вече имах кола.*

Елена Хаджиева, Радка Влахова, Тодор Шопов, Весела Шушлина,
Рени Манова, Дейвид Мосъп, Петър Тодоров

<https://plus.google.com/105701808006823516362/posts>

4) *Предлагат да се въведе вечерен час за учениците, тъй като в момента са във ваканция. В Манчестър имаше деца на възраст между 9 - 12 години, които палиха и разграбваха. Предприемат се различни мерки, но всичко е твърде късно. Това, което искат хората, е правителството да промени закона, за да може полицията да действа по-активно. В момента полицаите са с **вързани ръце**, тъй като тези хора са непълнолетни и по закон те нямат право да ги докосват, камо ли да ги бият. Това е проблемът. Трябва промяна в законодателството и то бърза.*

<http://dariknews.bg>

Разбирането на значението на определена фразеологична единица е свързано с осъзнаването на иманентни нейни черти като експресивността и присъствието на конотативен елемент в значението ѝ, който се проявява формално като метафоричен израз. В съвременните изследвания в областта на фразеологията се извеждат ясно приликите и разликите между устойчивите изрази и фразеологичните съчетания, които биха послужили за отправна точка при разработването на механизми за разпознаването на конкретен фразеологизъм и разбирането на значението му:

Устойчиви изрази	Фразеологични единици
~ постоянен състав ~ фиксирана подредба на изграждащите ги конституенти	
~ имат номинативна функция, не изразяват оценка, емоция, отношение	~ единна семантика, съпроводена от <i>експресивност</i> и <i>ярка образност</i> на номинацията

Експресивността, според повечето изследователи, е характерна черта на фразеологичните съчетания. К. Ничева подчертава, че тя е в пряка връзка с тяхната семантика, с образността им, както и със степента, в която е изразена интензивността на дадено качество или действие. Интензивността може да се изрази в много високата или в много ниската степен в проявата на нещо – *рина ги с лопата* „имам много пари”; *не съм слагал троха в устата си* „не съм ял нищо” – или в пълното изчерпване на обектите и субектите на действието – *от тиле мляко* „всичко”; *до крак* „всички без изключение”. Според същата авторка експресивността е два вида – *вътрешна* и *външна*. *Вътрешната* е свързана със значението на фразеологичните единици, с образността, с употребата при създаването на образите на специфичните изобразителни средства на езика – сравнения и тропи, с използването на специфични логико-семиотични средства (алогичност), с взаимоотношенията между образа и значението. *Външната експресивност* е свързана с външни черти на съответните фразеологични единици – с употребата на антоними и синоними в структурата им, с ритмичността им, с повторението на компоненти им и др. (Ничева 1987: 127-130). Изразеното схващане би могло да бъде отправна точка към осмислянето на образността на фразеологичната единица като част от нейното изучаване чрез разглеждане на начините за нейното изграждане.

Едно от най-продуктивните средства за постигане на образната изразителност на фразеологизмите е *сравнението*. Смята се, че то е в основата на възникването на много фразеологизми поради възможността чрез него да се опише даден обект или специфични негови черти чрез нещо познато по образен, асоциативен път: *като на тръни съм* „неспокоен съм”, *като паднал от небето* „не съм адекватен, объркан съм”.

Използването на сравнения често води до създаване на противоречие, контраст в рамките на езиковата форма, в резултат на което фразеологизмът става изразител на подчертано иронично отношение: *прав като кука* „крив”; *тънък като каца* „много дебел”, *прилича ми като на прасе звънче* „не ми отива”; *бистър като боза* „неясен, неточен”; *прав като въже в торба* „крив”. Д. Константинова определя такива фразеологични съчетания като фразеологизми, построени върху *ирония*. Те се характеризират с контраст между форма и съдържание. За тяхното изграждане често се използват антитези и оксиморони: *сит като просяк* „гладен”; *топло ми е като лед в стомна* „студено ми е” и др. При тези фразеологизми настъпва пълно преосмисляне – техните първи компоненти придобиват противоположно, антонимно значение. Константинова обаче разграничава тези фразеологични единици от ироничните фразеологизми, изразяващи иронично отношение. Такива фразеологизми обикновено представляват шеговити твърдения, при които в резултат на взаимодействието между езиковата форма, комуникативната ситуация и контекста възниква ново значение и се изразява ироничен ефект: *държа дума, колкото решето вода* „не спазвам обещанията си”; *боли ме зъб, та куцам*”. Тези фразеологични съчетания обикновено назовават и характеризират признаци, действия, състояния, които се отличават с висока степен на проява (Константинова 2011: 47, 60).

Много често образната изразителност на фразеологичните единици се постига чрез преносната употреба на отделни компоненти на фразеологичното съчетание или на фразеологизма като цяло. *Метафоричността* е една от най-характерните особености на фразеологизмите. От нея произтичат и емоционално-експресивните оттенъци в значенията им, интензивността на изразената характеристика: *на пост и молитва съм* „гладувам”; *увира ми главата* „поумнявам”; *мравки лаят по гърба ми* „потреперам, силно се вълнувам”; *гърмян заек* „за хитър, опитен човек”; *поливам със студена вода* „говоря директно, действам неочаквано”. Причина да се говори за дуплановост на фразеологичното значение е фактът, че значението на фразеологизмите се изгражда чрез цялостно преосмисляне на компонентите върху основата на един цялостен образ. Дуплановостта се изразява, от една страна, в ясната вътрешна форма, която позволява да се разбере значението на първичния образ, използван, за да се създаде определен ефект, а от друга – в цялостното значение на фразеологичната единица: *вълк овце пасе, дребна риба, фурнаджийска лопата, на всяко гърне похлупак*.

Като средство за постигане на експресия може да се разглежда и *граматичната метафора (транспозиция)*, при която се наблюдава пренасяне на елементи от значението на една граматична форма към значението на друга въз основа на някакъв общ тематичен признак (Станков 1981: 17). Обикновено този вид фразеологични съчетания се използват като отговори-реакции в определени ситуации, като стават носители на обобщена оценка от страна на говорещия: *рибата в морето, ний туряме котлето* „действам прибързано, необмислено” (употребата на първо лице, мн.ч. вместо първо, второ лице, ед.ч.).

Хиперболатата (преувеличението) също е важно средство за изграждане на образната изразителност на фразеологизмите. Ефектът от нейното използване се получава вследствие

от необичайните асоциации, които предизвиква, от създаването на ефект на изненада. Хиперболата се използва от говорещия с цел да привлече вниманието на събеседника върху дадена ситуация или детайли от нея, както и за да се създаде у слушащия прувеличена представа за тях. Оценката в случая претендира за пределни, а не за степенувани по някакъв начин стойности. Хиперболизират се състояния на говорещия, слушащия или на трети лица, както и всякакви количествени показатели (Цветкова 1998: 159): *и глухият цар го е чул; рина парите си с лопата; море от сълзи*. Своеобразен тип хиперболизация се наблюдава при фразеологични единици с модална отсянка на категорично твърдение: *отрязвам си главата* „напълно съм сигурен”.

Хиперболизация може да се постигне и чрез комбинация на различни езикови средства, употребени в прякото или преносното си значение. Хиперболата е възможна благодарение на наличието в езиковото съзнание на говорещия на представата за известна норма на признак, състояние или действие (Крисин 1984: 101). Отклонението от нея провокира говорещия да използва хипербола, с която да обозначи своята оценка за дадено събитие или състояние.

Преумалвяването също е срещано (макар и доста по-рядко) средство за постигане на експресивност. Обикновено някакво качество се представя като много слабо проявено, като по този начин неговото съществуване се омаловажава или напълно се отрича: *имам кокоши ум* „много съм глупав”, *колкото за единия ми зъб* „много малко”.

Ярка експресивност на фразеологичните единици придава използването на *парадокса* като изразно средство за постигане на ярка образност: *паднаха ми очите* „силно впечатлен съм, изненадан съм”; *кога стрижат яйцата* „никога”; *излизам сух от водата* „без последствия от определени действия”. Ефектът от използването на парадокса може да се дължи на нарушаването на логическата последователност (както в посочените примери), но може да бъде и в резултат от нарушаването на времевите и пространствените връзки: *когато дойде четвъртък подир петък* „никога”; *поставям колата пред воловете* „неправилно, не действам логично”.

При всички разгледани случаи образната изразителност на фразеологизмите е постигната чрез използването на изобразителните възможности на езика, при което се създава напрежение между значението на образа на фразеологичната единица и значението на самия фразеологизъм (Мокиенко, цит. по Ничева 1987: 130). Но освен вътрешна, експресивността може да има и външна изява – тя може да е свързана със структурата и формалните особености на фразеологичните единици. Тази структурна изразителност може да бъде изградена чрез употребата на синоними и антоними, чрез повторения, синтактичен паралелизъм, чрез рима и други звукови ефекти. Тези „външни” средства усилват експресивността, обусловена преди всичко от значението на фразеологичните съчетания и от тяхната образност.

Използването на *синоними* и *антоними* в структурата на фразеологичните единици е често срещано явление. Чрез употребата на синоними се изгражда смислово повторение, което усилва експресивността на фразеологичното съчетание: *от трън, та на глог* „безсмислено”; *не по врат, а по шия* „едно и също”, *преливам от пусто в празно* „напразно, безсмислено”. Фразеологизмите, в чийто състав са включени антоними, също притежават ярка експресивност, тъй като антонимията не е чисто езиково явление, а отражение на съществуващите в самата действителност противопоставяния: *ни жив, ни мъртъв; на триците скъп, на брашното евтин; оставил питомното, та да гони дивото*.

Синтактичният паралелизъм е присъщ предимно на народно-разговорните фразеологични единици. Употреба на еднакви в структурно отношение синтактични конструкции в две или няколко съседни изречения усилва експресивността на фразеологизмите: *сирене няма, попара дроби, брада царска, глава воденичарска; очи пълни, ръце празни.*

Допълнително външно средство за засилване на експресивността е и *римата*. Експресията се изгражда въз основа на образа, а римата само допринася за нейната интензификация: *присмял се хърбел на щърбел; кон вода, пеши ходя; очи на икона, акъл на кокона*. Освен рима при някои фразеологични единици са налице и други звукови ефекти, например *алитерацията*. Повторението на еднакви или близки по звучене съгласни усилва експресивността на фразеологичното съчетание: *нещо шумна в шумата* „нещо незначително”; *да си го китиш на китка* „не ми е нужно нещо”.

С разглеждания тип експресивност някои автори (В. М. Мокиенко, К. Ничева) свързват и *безобразните фразеологични единици*. При тях нагледно-чувствените представи не се основават на семантична двуплановост, а са изградени въз основа на някакви структурни особености. Критерий за определяне на фразеологичността на безобразните фразеологизми е експресивността. При тези фразеологични съчетания на пръв план изпъква не съдържанието от думи, а формата на изразяването му: *давам си (правя си) труд; давам път някому; стока черноока* (за лош човек с много недостатъци). Този вид фразеологични единици са подробно разгледани от К. Ничева (Ничева 1987).

Независимо от това дали експресивността на фразеологичните единици е вътрешно или външно изразена, те ясно се открояват в съпоставка със съответните им неутрални синоними: *обръщам се на сто и осемдесет градуса* „променям напълно поведението/мнението си”; *на четири крака* „с лазене”; *стоя на кръстопът* „двоумя се”; *со кротце, со благо* „спокойно, тактично”.

Експресивността на фразеологичните единици се свързва и с техния оценъчен потенциал. Изразяването на оценка е сложен познавателен процес, който предполага наличието на различен тип знания – за ценностната система на субекта, за съответния обект, за установените в обществото норми и оценъчни стереотипи, обвързани с представите за добро и лошо. Оценъчността, изразена чрез употребата на конкретен фразеологизъм, се проявява под формата на характеристика на обекта, която може да варира по скалата положително-отрицателно. Съставянето на ценностно ориентиран фразарий на фразеологичните единици според степента и спецификата на изразената чрез тях оценка би улеснило възприемането на тяхната оценъчна конотация и съответно уместното им използване в чуждоезикова среда.

Друг възможен подход към изучаването на фразеологизмите се базира на класифицирането им според предпочитаната или дори изключителната им употреба в различни сфери и области на общуването. Предимството на този подход се състои във възможността да се проследят неологизмите сред фразеологичните единици чрез разглеждането им в съвременни текстове, тъй като кодифицирането и отразяването на неологизми в речниците е бавен процес.

В зависимост от преобладаващата сфера на употреба и принадлежност към един или друг стил на книжовния език (отбелязвани със съответните стилистични бележки във Фразеологичен речник на българския език²) фразеологизмите могат да се разглеждат в три групи: *общостилови, разговорни и книжни.*

Общостиловите (общоупотребимите) фразеологизми се употребяват във всички стилове. Те не изразяват ярко отношение към явленията и техните признаци, поради което могат да се определят като неутрални както от функционална, така и от експресивна гледна точка: *държа сметка; появя се на бял свят* „родя се”; *черно на бяло* „ясно”.

Основна част от българската фразеология заемат **разговорните фразеологизми**. Те се отличават със своя образен характер и внасят в речта непринуденост. В разговорната реч фразеологичните единици имат най-широка употреба за изразяване на отношение към предмета на речта (*канцеларски плъх, заблудена овца, мокра кокошка*) и преди всичко към адресата (*златна ти уста, върти опашка, свиря първа цигулка*); за изразяване на стегната информативност (*на зла круша, зъл прът, барабар Петко с мъжете*); за оценка на личностни качества (*простирам се според чергата, кокошка пъшка – петел се тръшка*). Емоционално-експресивната окраска на разглежданите фразеологизми е преди всичко фамилиарна, шеговита, иронична, презрителна: *слагам си главата в торбата, спасявам си кожата, снася ми петела, мели като празна воденица, минава ми като на куче* и др.

Ярка образност и експресивност имат и жаргонните фразеологизми: *не мога ди се кажа заглавието; изпращам на кино (за зелен хайвер); минава го метър; дръж ми шапката*.

Книжната фразеология (*печеля почва* „печеля позиции”; *китайска стена* „нещо непреодолимо”; *с огън и меч* „насилствено”) се използва в публицистичния, научния, административно-деловия и художествения стил. В този пласт се включва и т.нар. международна фразеология: *троянски кон* „нещо или някой, който чрез хитрост е преодолел трудност, за да причини зло”; *алфата и омегата* „от началото до края”; *пирова победа* „победа, постигната на много висока цена” и др.

В публицистичния стил преобладава общественно-политическата фразеология. Тя се използва като стандартно езиково средство за по-бърза информативност. Като експресивно средство в публицистичния стил се предпочитат разговорни фразеологични единици, които могат да бъдат трансформирани, при което се проявява личността на публициста: *На гол тумбак – модерни данъци* (в. 168 часа). Твърде често в текстовете, типични за този функционален стил, фразеологичната единица е поставена в такъв стилистичен контекст, в който тя се преобразува, преосмисля се семантично.

В научния стил фразеологизмите са два основни типа: информативно-терминологични и образно-експресивни. Информативно-терминологичните фразеологизми често са с усложнена структура (*основен речников фонд; Българско национално възраждане*). Този вид устойчиви словосъчетания участват в изграждането на речевата системност на научния текст. Образно-експресивните фразеологични единици се използват като средство за постигане на интелектуална експресивност (*научен спектър; открит урок*).

Подчертано устойчиви термини са фразеологизмите в официално-деловия стил. Те имат чисто номинативна функция и се свързват с определена област – икономическа, юридическа и т.н.: *абсолютна принадлежна стойност; акционерно дружество; оборотен капитал, банков клон*.

В художествения стил фразеологичните единици се характеризират най-общо със своята образност, емоционалност, експресивност и преди всичко – индивидуално-авторска вариативност. Промените във фразеологичните съчетания могат да бъдат морфологични (промени в строежа на съставните елементи); лексикални (синонимни и други замени в

състава на фразеологизмите); структурни (промени в количеството на съставните елементи) и словоредни (синтактични промени).

Чрез фразеологизмите в художествените текстове се постига национален колорит, разговорност (чрез стилизацията на разговорна реч в речта на персонажите), индивидуалност при изграждането на художествените образи, информационна наситеност. Разнообразните стилистични функции на фразеологичните единици в художествения стил се дължат на факта, че фразеологизми, които се употребяват активно в другите функционални стилове, се използват с оглед на авторовата интенция и в художествените текстове. Такива фразеологични единици „носят” със себе си следи от предишните си употреби, като така създават определен стилистичен колорит.

Всеки един от предложените подходи към изучаването на фразеологичните единици има своите предимства при адекватно отчитане на степента на лингвистична компетентност и комуникативна способност за откриване и интерпретиране на „специфична” информация в неродна културна среда на изучаващите чуждия език. Ето защо в рамките на проекта *Европейските образователни политики в обучението по съвременни езици. Класически модели. Иновативни практики* с ръководител проф. д-р Елена Хаджиева са изготвени анкети, имащи за цел да проверят възможностите за разпознаване на фразеологичните единици в текст и нивата на тяхното усвояване при изучаването на езика като чужд³.

Анкетите са конструирани с оглед на основните затруднения, които изпитват изучаващите чужди езици при усвояването на фразеологичните единици. Задачите, поставени в тях, могат да бъдат разгледани в четири основни групи:

~ задачи, ориентирани към възприемането на фразеологизмите в определен контекст. Те имат за цел да проверят доколко уместно се дефинират значенията на фразеологичните изрази и каква е степента на адекватност при тяхната употреба в текст. Към тях се включват задачите за свързване на фразеологизмите с техните значения, както и тези за използването на конкретни фразеологични единици в предварително зададени контексти.

~ задачи, свързани с определянето на оценъчната конотация на фразеологизмите. Тъй като чрез фразеологизмите се изразява различна степен на оценка, определянето на тяхната конотация като положителна или отрицателна е важна стъпка към адекватната им употреба в потока на речта. Към тази група се включват задачи за групиране на фразеологизмите според характера на оценката, изразена с тях.

~ задачи, свързани с търсенето на еквивалентен фразеологичен израз в родния език. Към тях спадат задачите, свързани с превод на даден фразеологизъм на родния език. За правилната ориентация на анкетираните са използвани неутрални синоними при дефинирането на значенията на конкретните фразеологизми. Целта на тази група задачи е да се провери способността на изучаващите чужд език да се справят с трудностите при използване на фразеологизми, изхождайки от наличните познания по фразеология на родния им език.

~ задачи, свързани с развиването на продуктивните умения, чиято цел е усъвършенстването на определени речеви навици, свързани с използването на фразеологични единици от чуждия език. Към тази група се включват задачите за самостоятелно съставяне на изречения и текстове, в които да присъстват фразеологизми от речниковия фонд на изучавания език.

Предложените подходи към изучаването на фразеологичните единици имат за цел в процеса на изучаването на езика като чужд да култивират усет към комуникативната ценност на фразеологичните единици, към тяхната социокултурна значимост, защото овладяването им осигурява по-доброто разбиране на чуждоезиковата културна среда.

2.4. Особенности при превода на английски фразеологизми на български език с оглед на наличието на оценъчна конотация

В английската научна литература фразеологичните единици са представени в множество от речници, като такива съществуват за двете основни разновидности на езика: британски и американски. Речниците обаче не дават точна информация за оценъчната конотация, която фразеологичните единици изразяват. Съществува и друг подход за представяне на фразеологизми, който също не дава информация за конкретната конотация, но от класифицирането им в различни групи, изучаващият английски език или преводачът може да се определи дали конотацията, която изразяват, е положителна, отрицателна или неутрална. Такъв вид представяне е в така наречените учебници „English Idioms in Use“ „English Idiom Usage“. Така например в този вид учебници ще открием фразеологични единици, които се използват за похвала или критикуване, от което може се досетим, че тези които изразяват похвала са заредени с положителна конотация, а тези, които се използват за критикуване – с отрицателна. Така например в Маккарти (McCarthy 2002) откриваме следните фразеологични единици за похвала и положителни коментари „(praise and positive comments):

- out of this world – чудесен, божествен;
- second to none – най-добрият;
- a hard act to follow – труден за подражание;
- made for – перфектен;
- gave as good as he got – не оставам длъжен;
- like gold dust – ужасно скъп;
- ground-breaking – новаторски.⁴

Относно критикуването (criticism) откриваме следните фразеологични единици:

- all sweetness and light – олицетворение на добротата съм (тук може би на български език би звучало добре „света вода ненапита съм“);
- getting/grating on my nerves – лази ми по нервите;
- give me a hard time – създава ми неприятности;
- poke fun at – бъркам се, кодоша се;
- to add insult to injury – влошавам положението още повече;
- cast aspersions on – хвърлям клевети върху;
- out-and-out – напълно (отнася се за отрицателни качества у хората);
- asking for trouble – търся си белята.⁵

Както се вижда от примерите, когато фразеологичните единици са разделени на категории (положителна – отрицателна) е лесно да преценим тяхната оценъчна конотация. Ако обаче имаме контекст, в който откриваме и положителни и отрицателни

фразеологични единици, тогава трябва да направим по-точна преценка. Ето например следния диалог, в който имаме бизнес ситуация, в която работодател уволнява служителя си поради зле свършена работа:

„*Peter*: **Let's face it**: your advertising campaign was a **real flop**.

Bob: Well then I'll **go back to the drawing board**.

Peter: It's too late for that. You're fired!

Bob: What? You're **giving me the ax**?

Peter: Yes. I've already found a new manager. She's as **sharp as a tack**.

Bob: Can't we even **talk this over**? **After all**, I've been working here for 10 years!

Peter: There's **no point in** arguing, Bob. I've already **made up my mind**.

Bob: Oh well, **at least** I won't have to **put up with** your nonsense anymore! Good-bye to you and good-bye to this **dead-end job**.

Peter: Please leave before I **lose my temper!**“⁶ (Gillet 2004:11)

В този диалог откриваме шест фразеологични единици. В самия учебник са дадени дефиниции на тези фразеологизми, но не е указано дали те изразяват положителна или отрицателна оценка. При анализът на всяка единица установяваме следното:

- a real flop – пълен провал (негативна оценка използвана за критикуване);
- go back to the drawing board – връщам се в изходна позиция (тук оценката е отрицателна, тъй като започването на дадена задача отначало е вследствие на провал);
- giving me the ax – уволнявам (силно отрицателна оценка свързана със съществителното „ax“ – брадва, тоест посичам, в сравнение с по-неутралния глагол „dismiss“. Тук може да се използва и изразът „изритват ме от работа“);
- as sharp as a tack – изключително умен/интелигентен (силно положителна оценка, в случая използван като контраст с провала на уволнения служител. Може би по-уместен би бил българският фразеологизъм „с ум, остър като бръснач“);
- dead-end job – безперспективна работа (отрицателна оценка);
- lose my temper – пада ми пердето (отрицателна оценка).

Направеният анализ показва, че от шест фразеологични единици само една е с положителна конотация – останалите пет са с отрицателна. От това обаче не бива да следва, че в английския език доминират фразеологизмите с отрицателна конотация, тъй като в случая работодателят критикува служителя и е нормално езикът, който използва да има негативен оттенък. Също така се забелязва, че при превода на български език, само за три фразеологични единици откриваме подходящ български фразеологизъм и единият от тях е този с положителна конотация. При останалите три фразеологични единици, смисълът и конотацията са запазени, но при превода не може да се използва подходящ фразеологизъм.

Друг интересен пример дава Генова, според която „в английския език преобладават етнонимите с негативен нюанс по отношение на холандците. Обикновено случаят е такъв, че недостатъците се приписват на други националности и хора, докато добродетелите се приписват на собствената националност и сънародници. Поради тази причина холандците изглежда, че привличат много отрицателна пословична публичност в английския език, докато учудващо, в холандския език няма идиоми, в които думата *engels* (английски, англичанин) да се използва пейоративно като част от фраза.

* **Dutch courage** (II холандска смелост) З – изкуствена смелост, придобита чрез пиене на алкохол

Английският идиом **Dutch courage** най-общо трябва да се разбира да означава иронично холандска боязън. По този начин холандците са типично концептуализирани като *страхливци* от говорещите английски, навярно защото Британската империя е била изградена при упадък на Холандската империя. Този тип идиом създава много трудности при превода).

* **double Dutch** (II двойно холандски) З – безсмислици, нелепости, глупости
Мотивацията за номинацията е непрозрачна.

* **like a Dutch uncle** (II като холандски чичо/вуйчо) З – по начин, чрез който се карам, мъмря, хокам [Вероятно от репутацията на холандците за строга семейна дисциплина]⁴⁷

Още един случай, в който се говори за конотацията на английските фразеологични единици, е описан от Желязков, който дава за пример фразеологизми с английската дума „bean“ (боб, фасул). „И в двата езика ФЕ [фразеологичните единици] с тази ключова дума имат негативен оттенък – изразяват идеята за нещо незначително, безсъдържателно, дребно, некачествено, глупаво (когато ФЕ се отнася до лице). Самите английски изрази обаче нямат буквални формално-семантични аналози в българския език, а се превеждат или описателно, или със сходна в семантично отношение ФЕ. Срв. напр.:

- **care a bean – пет пари не давам, пукната пара не давам** (‘малко ме е грижа, не ме е грижа, не ме е еня’);
- **not a bean – ни пукната пара;**
- **not have (got) a bean (without a bean) – нямам пукната пара** (‘много съм беден’);
- **not worth a bean** – ‘безполезен, неструващ пукната пара’;
- **every bean has its black – стадо без мъриша не може** (‘всеки си има своите недостатъци, всяко нещо си има своята лоша страна’);

С положителна конотация в английския език се среща ФЕ **full of beans** (с две значения – 1) въодушевен, разгорещен (за кон) и 2) жив, енергичен, жизнерадостен; весел, оживен (*оттук жарг.* beanу). Във фразеологичната система на българския език липсва негов аналог.⁴⁸

От дадените до тук пример става ясно, че както в българския език, така и в английския, преобладаващата оценъчна конотация е отрицателна като на много места откриваме елементи на критика, ирония и подигравка. От друга страна, фразеологичните единици, които са заредени с положителна конотация, най-често имат елементи на похвала или възхищение.

III. Междукултурната компетентност в чуждоезиковите практики

Един от приоритетите на съвременното обучение по чужд език е изграждането на умения у обучаваните да търсят дадена „специфична“ информация в чуждия език, да я откриват и интерпретират.

Такава „специфична“ информация е корпусът етикетни единици на даден език, чието усвояване представлява традиционна трудност в чуждоезиковото обучение поради често несъответстващите в семантично отношение преводни еквиваленти.

Изисканото общуване е съществен аспект на социалната употреба на езика. Разнообразният тип контекст на отношения между комуникантите и по-точно проявата на учтиво или неучтиво отношение в зависимост от дадена конкретна ситуация се отнася към психосоциалните характеристики на учтивостта.

Определенията за учтивост са известни, като сред тях се отличава фокусът върху стратегическото избягване на конфликт (Лийч 1977) или разглеждането ѝ като „средство, което се използва за намаляване на триенето в личното взаимодействие“ (Лейкоф 1975).

Същевременно в редица социопрагматични изследвания вежливостта се разглежда във връзка с променливи като власт, социална дистанция и степен на принуда, чиято цел е адресантът на акта да въздейства върху своя събеседник.

Традиционните теоретични постановки при тълкуването на концепцията за учтивостта са свързани с изследванията на П. Браун и Ст. Левинсън и тяхната „теория за учтивостта“. Според авторите съществуват два вида учтивост – отрицателна и положителна. Отрицателната учтивост се съобразява с правото на личността да действа свободно. Тя се характеризира с ненамеса в чуждото лично пространство, запазване на физическа дистанция, употреба на уважителни изрази и недиректна реч. Положителната учтивост от своя страна се стреми да удовлетвори стремежа на личността да бъде разбрана и приемана. Основните ѝ характеристики са фамилиарен език, изразяване на солидарност и търсене на взаимност. Популярното възприемане на учтивостта би определило директната реч и фамилиарното поведение като „неучтивост“; теорията на Браун и Левинсън (1987) ги класифицира като „положителна учтивост“, защото свидетелстват от една страна за близка връзка, която не се влияе от популярните разбирания за учтивостта, а от друга – за осъзнаване на качествата на събеседника, което е достатъчен факт за възприемането му от другия. Основното е, че постановката на Браун и Левинсън предполага употреба на езика, съобразена с волята на говорещия и позволяваща креативност в изграждането на стратегия спрямо събеседника (адресата).

Във връзка с изграждането на съответните стратегии на учтивост, съобразени с конкретна комуникативна ситуация, трябва да се спомене изследването на Славова (2003), която пише, че неслучайно промяната на политическия строй често е придружена и от промяна в нормите за учтивост, общоприетите норми за социална дистанция, и по-конкретно формите на обръщение, утвърдени от обществото: класически пример за това е Франция, където падането на Роялисткия режим след Френската революция е придружено (макар и за кратко) от замяна на благородническите титли и обръщения с егалитарното и повсеместно Citoyen (гражданин), а уважителното и дистанциращо лично местоимение Vous (Вие) е обявено за феодален остатък и отстъпва място на универсалното солидарно tu (Браун и Гилман 1960). По подобен начин „буржоазните“ форми на обръщение господин, госпожа отпадат след установяване на комунистическия режим в България, но са отново възстановени след края му през 1989 г. В българския език се наблюдават и редица други промени през последното десетилетие: една от тях е засилената употреба на личното местоимение ти в публичното пространство за сметка на общоприетото в миналото Вие. Особено показателен в това отношение е езикът на медиите. Оказва значение и появата на нови медийни жанрове, заимствани от западни модели, в които формалното общуване се

заменя от неформални контакти, имитиращи езика на улицата: ярък пример е ток шоуто (което заимства дори и името си от английския език: talk е говорене, бърбене). Моделите на общуване, използвани в подобни предавания, до голяма степен повтарят езика на улицата, но също така го формират. В този смисъл, анализът на езика и формите на обръщение, използвани в популярните предавания от типа „ток шоу“ по българската телевизия са показателни не само за медийния език, но и за някои по-обща тенденции, развиващи се в съвременния български език.

За чужденците, изучаващи български език, е важно да овладеят лексикалните средства и граматичните форми за учтивост, но наред с това, за да се осъществи успешна комуникация, от голямо значение е и възприемането на контекста, в който функционират етикетните единици. Според установената норма в книжовния език е прието при така наречената учтива форма за множествено число миналото свършено деятелно причастие да бъде в множествено, а не в единствено число: правилно е да се каже „Разбрали сте за промяната“, а не „Разбрала сте за промяната“ или „Разбрал сте за промяната“.

Но при конструкции с минало страдателно причастие или прилагателно име като „Вие сте обидена“ или „Вие сте добър“ причастната (именната) форма остава в единствено, а не в множествено число (неправилно е „Вие сте обидени“, „Вие сте добри“). В това отношение допусканите грешки са с висока честота, но за съжаление се регистрират и в речта на доста публични личности, в т. ч. и известни журналисти.

За още един начин за проява на вежлив тон по отношение на адресата чрез използване на граматични форми на глаголи и местоимения (лични и притежателни), но вече в 1 л. мн. ч. отбелязва Панталеева (1994). Тези граматични форми са характерни за разговорната практика и са илюстрация на взаимодействието между „аз“ и „ти“, при което обаче от страна на адресанта вниманието към партньора се изразява в съучастие в действията му. Например: „Как сме днес?“, „Доволни ли сме вече?“, „Кога ще публикуваме книгата?“ и др.

В лингвистичната литература посочените форми са познати като емпатични форми. Те са типични и за научния стил, например в изрази от типа: „След като разгледахме...“, „Може да определим...“ и под.

Доброто възпитание е като пирамида – гради се бавно и търпеливо, от ранна детска възраст. Колкото по-рано се усвоят изисканите речеви фрази и условията за функционирането им в съответстващ контекст, толкова по-рядко във всеки следващ етап на личностното развитие ще се налага употребата на етикетните изрази за извинение. Затова неслучайно се говори за трите вълшебни думички – благодаря, моля и извинете, чието естествено възприемане от страна на детето е резултат най-вече на усилията на родителите, фамилните традиции и равнището на заобикалящата го социокултурна среда.

Тук по-конкретно ще бъдат разгледани учтивите фрази за извинение.

По отношение на чуждоезиковото обучение е известно, че изборът на дадена етикетна единица със своята социолингвистична специфика е в зависимост от различни фактори, свързани с културната традиция на страната, от която идва чужденецът, със социалния му статус и др. Същественото в случая е, че голяма част от изучаващите български език са убедени, че изразите, съставляващи родния им речев етикет, са по-разнообразни и функционират със значително по-голяма честота в сравнение с

българските. В потвърждение на това обучаваните посочват, че в български език отсъстват точни преводни еквиваленти на родноезиковите им изрази, независимо че още в началния етап на обучение им е обръщано внимание, че формулите на вежливост са неразделна част от чуждата културна система и не би трябвало да бъдат използвани, нито пък интерпретирани с оглед на родноезиковата им система. Един пример. Типичните български изрази за извинение са: „извинявайте (извинявай)/извинете (извини ме)“ и „извинявам се/извиня се“. Първият тип функционира с форми за 2 л. мн. и ед. ч. в повелително наклонение. Паралелно с тези форми се употребяват и възвратните глаголни форми „извинявам се/извиня се“, за които някои носители на българския език смятат, че не са представителни, защото говорещият всъщност заявява, че „сам си прощава вината“ (Андрейчин 1961). Л. Андрейчин подчертава равностойността и на двата типа изрази, като специално обръща внимание, че формата „извинявам се“ функционира и в други конструкции, където е невъзможен друг начин на изразяване, напр. „извиних му се“, искам да се извини“, „трябва да се извиниш“ и др. В подкрепа на горното е и мнението на Формановска, която разглежда извинението, изразено чрез повелителните форми, като косвено, а изразяването с перформатива „извинявам се“ – като пряко (Формановская 1987).

Практиките на чуждоезиковото обучение доказват, че разгледаният пример не би потвърдил мнението на част от изучаващите български език, че родноезиковите им етикетни изрази са по-разнообразни в сравнение с българските. Резултатите от анкетното допитване показаха, че носителите на английски език, например, трудно се ориентират в избора си по отношение на фразите от типа „извинявайте/извинете“ и „извинявам се/извиня се“, тъй като на английски срещу двата изрази е само преводният еквивалент „I am sorry“. А за носителите на руски език българското „извинявам се“ звучи достатъчно странно, тъй като рус. „извиняюсь“ за руското езиково съзнание е в разрез с доброто речево етикетно поведение и се възприема за невежлив израз, характерен за ниския стил на общуване. Затова и единствено предпочитаните изрази от носителите на руски език са повелителните – „извинявайте (извинявай)/извинете (извини ме)“, срв. рус. „извините (извини)“, „простите (прости)“ (вж. Хаджиева 2014).

Специално формите „прости/простете“ се отличават със значително по-слаба честота на функциониране в българска езикова среда, тъй като се смятат за нетипични за българската вежлива реч. Най-често се възприемат като „руски“ или достатъчно „сантиментални“ (вж. Котова, Янакиев 2001: Н. Котова, М. Янакиев. Грамматика болгарского языка. М., 2001.). А учтивите фрази с несвършените глаголни форми „прощавай/прощавайте“ почти не се регистрират в съвременните речеви съобщения, тъй като се разглеждат повече като фрази за раздяла (по Котова, Янакиев, 2001).

По отношение на етикетните фрази, изразяващи извинение, със слаба честота на използване е и „пардон“. Езиковото съзнание на съвременния българин възприема тези фрази като остарели, които се характеризират със стилистически не дотам положителна конотация (по Котова, Янакиев, 2001).

Може да отбележим, че фрази от типа „Съжалявам, че така се получи“ се конкурират с изрази като „Много жалко, че...“, „Не трябваше така да става“ и др. под. и се отнасят към официалното общуване. Докато „Съжалявам“, чиято употреба е повлияна от англ. „Sorry“ е типичен израз за речевата практика на младото поколение, характерен за неофициалното общуване.

За да бъде своевременно и адекватно възприемането на вежливата реч, по-специално при изучаването на фразите за извинение, още в началния етап на обучение по български език като чужд се препоръчва да се обърне внимание на обучаваните за предпочитанието на българите към т. нар. емфатични фрази за извинение. Става въпрос за функционирането на различен тип квантификатори най-вече в началото на разглежданите фрази, като „Ох, извинявайте!“, „Много извинявайте!“ или „Ох, извинявайте много!“.

Обикновено в отговорите на тези, а и на другите фрази за извинения, се съдържа двойно употребена етикетна единица, напр. „Моля, моля“, „Нищо, нищо“ или „Няма нищо, няма нищо“.

За функционирането на вежливата реч „всеки език разполага с добре разработена система от езиков инструментариум, в чийто състав условно могат да бъдат открити както лексикални средства (предимно формули на речевия етикет, обръщения, частици), така и граматични средства (формите за лице, число и наклонение на глагола; лице и число при местоименията и т.н.)“ (Цанков 1994).

Както бе посочено по-горе в зависимост от степента на езиковата компетентност българският езиков инструментариум за вежливите изрази не винаги се възприема като „етикетен“ от чуждото езиково съзнание, както е налице и обратният процес. Така например в анкетите на руски говорещи студенти при инициране на диалог на вежливия израз Извинете, мога ли да Ви попитам колко е часът? е предложен преводният еквивалент Извините, могу ли я Вас спросить, который час?, израз, който руското езиково съзнание не възприема от реда „етикетни единици“, докато изразите Вы не скажите который час? или Скажите, пожалуйста который час? функционират като част от руския речев етикет. Но преводните аналози на посочените руски етикетни фрази са Няма ли да ми кажете... или Кажете ми, моля... и се възприемат от българското езиково съзнание като достатъчно неучтиви и императивни (вж. Котова, Янакиев 2001).

В заключение ще отбележим, че в международните чуждоезикови практики напоследък особено внимание се отделя на социо- и интеркултурния контекст в обучението по чужд език, като взаимодействието между език и култура се определя като образователна политика, залегнала в основата на межкултурното общуване и процесите на глобализация на съвременното общество. Межкултурната компетентност включва освен знанията, свързани с моделите на общуване в чуждата езикова среда, също и уменията за практическото им прилагане. Въпросът дали даден модел на общуване е допустим или подходящ за дадена комуникативна ситуация, дали се харесва или не – това зависи от индивидуалното възприятие на отделната личност и представителството на собствената му култура. Така изграждането на межкултурна компетентност има съществена роля и способства за възпитанието на толерантност по отношение на другостта и различието на духовните ценности, изразяващи се в културните специфики на отделните общества.

3.1. Проучване на съвременните изследвания в областта на речевия етикет с оглед на наличието на оценъчна конотация

Обръщенията, пожеланията и поздравите, които са съставка от речевия етикет и установените конвенции за общуване в даден социум, са езикови единици с особена

фреквентност. Поради тази причина те ще бъдат разгледани подробно, като се представят концепции на съвременни изследователи в полето на тази много благодатна, но все още малко проучвана теоретично област. Трябва внимателно да се диференцират обаче онези етикетни формули, които имат оценъчен и експресивен характер. Тъй като поздравите и пожеланията са доста често използвани в узуалната практика и изпълняват предимно фатическа функция, техният експресивен потенциал е силно избледнял. Това дава основание на Бояджиев да ги разглежда като устойчиви изрази, а не като същински фразеологизми (Бояджиев 2002).

Трябва да се отбележи, че съвременните български изследователи в областта на речевия етикет възприемат концепция, според която към етикетните формули се включват и обръщенията, които могат да бъдат силно стилистично маркирани и оценъчно натоварени.

Най-често етикетните формули, с които се изразява възхита, очарование, комплимент, имат оценъчен характер: *Прекрасно е, гледката е направо вдъхновяваща!*; *Впечатляващо е колко бързо си решил задачите!* и др. С тях се изразява одобрение, похвала към качествата на нещо или някого, а от формална гледна точка са адвербиални фрази.

Като пример за оценъчната функция на обръщенията могат да се посочат:

- Как я караш, *дядка?* (1.)
- *Красавице*, колко си пораснала! (2.)
- *Глупчо*, не разбра ли вече, че само се шегувам! (3.)

В пример (1.) обръщението има по-скоро пренебрежителна оценка към събеседника, докато с обръщението в (2.) се изразява възхищение и положителна оценка на нечий качества. Пример (3.) онагледява случай на шеговито и едновременно с това галовно отношение към събеседника.

Прегледът на съвременните изследвания по речев етикет ще започне от труда на К. Цанков. Той представя следната дефиниция на етикетните формули: „етикетните формули се основават върху социокултурни норми, които представляват специфично отражение на определени типове поведение в обществото и са свързани с такива екстралингвистични понятия като възпитание, благоприличие, вежливост, човечност, доброжелателност, гостоприемство и др.“ (Цанков 1994: 10).

Цанков разделя формулите на речевия етикет на две групи. Към първата група авторът причислява старите етикетни формули, наречени още традиционни, които са засвидетелствани в езика от по-стари периоди. Примерите, които са приведени, са *добро утро, добър ден, добър вечер, добре дошъл, сбогом*. Втората група според Цанков обхваща онези етикетни формули, които са възникнали на по-късен етап от развоя на езика и са се установили в рамките на определени социално–исторически периоди на родна почва като *приятен ден, приятно пътуване, приятно прекарване* или пък са резултат от взаимодействие с други езици, т.е. това са заети или калкирани форми, сред които *здрасти, колагеле, чао, добър апетит*. Следователно в рамките на втората група може да се обособят две подгрупи: на домашни и заети етикетни формули.

Друг интересен аспект, засегнат от Цанков, е свързан с процесите на активиране и съответно ограничаване на употребата на дадена етикетна формула. Примерът е с обръщението другарю/другарко, което е представлявало задължителна част от комуникативния инвентар през социализма, а днес е в периферията на лексикалната

система и е силно стилистично маркирано. Трябва да се направи уточнението, че Цанков застъпва по-широко схващане за това кои езикови единици се причисляват към етикетните формули. Авторът приема, че обръщенията, с които се осъществява фатическата функция на езика, също са част от речевия етикет.

По отношение на употребата на етикетните формули Цанков отбелязва, че обикновено образуват речеви единства, а не се употребяват самостоятелно. Както твърди авторът, етикетните формули често пъти са включвани в макродиалози и се срещат под формата на въпросно – отговорни единства от типа:

- Как си?
- Благодаря, добре!

Както подчертава Цанков, от важно значение при селекцията на дадена етикетна формула в съответната комуникативна ситуация е социалният статус на събеседниците, т.е. дали отношенията им са симетрични и се основават на солидарност и равнопоставеност, или са несиметрични, т.е. могат да бъдат подредни или надредни.

К. Цанков прецизира наблюденията си и изработва критерии за това кои езикови образувания могат да се причислят към етикетните формули. Според него това са „ езикови единици, служещи за привличане на вниманието на събеседника, за изразяване на специфично отношение (уважение, респект, благосклонност) към адресата, за поддържане на определен тип речево поведение, за характеризиране на което се употребяват екстралингвистични определения като учтивост, вежливост, добро възпитание, етикетия“ (Цанков 1994: 19). Езиковите единици трябва да отговарят на три структурно – семантични изисквания, за да се причислят към етикетните формули. Първо, те трябва да са устойчиви възпроизводими формули, равняващи се на лексеми и на фразеологични съчетания. Второ, трябва да съдържат набор от конотативни признаци като официалност, уважителност, социална дистанция. Трето, да бъдат общоупотребими, т.е. да са добре познати на всички членове на езиковия колектив.

Друг важен аспект от работата на К. Цанков е свързан с разглеждането на особеностите при функционирането на етикетните формули на различни езикови равнища – морфологично, лексикално – семантично, синтактично и т.н.

На лексикално-семантично равнище авторът разделя етикетните формули на *монолексемни* и *полилексемни*, т.е. на изградени от един или няколко компонента. Към еднолексемните Цанков причислява изрази от типа *здравей, благодаря, довиждане, сбогом*, а към полилексемните – *добро утро, лека нощ, дал бог добро*.

На морфологично равнище Цанков разделя етикетните формули в зависимост от частта на речта, към която се причисляват, като подчертава, че при етикетните формули от голямо значение се явява модалността. Изборът на наклонение се детерминира от социалната дистанция между комуникаторите. Ако е налице скъсена социална дистанция, се предпочита императивната форма, с която се подканя адресатът към определено действие. Примерът, даден от Цанков, е *Почакай ме малко!* Чрез употреба на кондиционал се задава по-формална рамка на общуване: *Бихте ли ме почакали малко?*

Авторът отделя внимание и на да-конструкциите в състава на етикетните формули, с които се изразяват благопожелания от типа на *Да си жив и здрав!* Според класификацията на Р. Ницолова това са оптативни конструкции, които в сегашно време означават пожелания за възможно действие в плана на бъдещето (Ницолова 2008: 419).

Цанков извежда типология на етикетните формули на синтактично равнище. Според автора най-често етикетните формули в устната реч се срещат като прости изречения, които са едносъставни и определенолични: *Извинете; Прощавайте; Как си? Какво правиш?* Също така се срещат и безлични изречения от типа: *Да ви е сладко, Драго ми е.* В писмената реч са регистрирани сложни изреченски конструкции. Примерите, които са приведени от Цанков, по същество съставляват част от езиковите формули, използвани при писането на молби и други жанрове от деловата кореспонденция: *Надявам се, че ще бъдете така любезен да отговорите на писмото ми.* От гледище комуникативния статус на изреченията етикетните формули са доста разнообразни. Те могат да бъдат съобщителни или подбудителни.

Чрез употребата на етикетните формули се реализират различни езикови функции. Ако се възприеме моделът на Якобсон, тези езикови формули биха изпълнявали фатическа и апелативна функция. От една страна, чрез тях се осъществява и поддържа контактът между комуникаторите, а от друга страна, чрез тях се оказва въздействие върху адресата. Цанков не работи експлицитно с модела на Якобсон, но по сходен начин определя функционалното поведение на езиковите конструкции, дефинирани като етикетни формули. Той подчертава, че етикетните формули могат да се разглеждат като маркери за начало и край на диалога, т.е. те са важна съставка от цялостния процес на комуникация.

Цанков засяга и въпросите за транслатологията на етикетните формули. Той отбелязва, че в българския език съществуват етикетните формули *Добър вечер* и *Приятна вечер*, чрез които се предават нюанси в смисъла. Първият поздрав се използва при среща, докато вторият – при раздяла. Във френския език обаче се употребява единство *Bon soir*. Трябва да се подчертае, че чрез различията при етикетните формули се поставя въпросът за релативизма в лингвистиката, т.е. доколко дадени езикови единици са иманентни само за езиковата система на дадена култура и отразяват когнитивния опит на носителите на конкретен език. Въпросът за категоризирането и концептуализирането на обкръжаващата действителност в езика е засегнат и от Лийч в неговия труд (Leech 1978). Той дава пример с думата река, на която в английския език съответства един звуков комплекс и се разпознава една категория *river*, докато във френския език се прави диференциация между река, вливаща се в морето *fleuve*, и река, която е приток *rivière* (Leech 1978:30).

Радостина Стоянова прави подробен преглед на поздравите и на етикетните формули при общуване на български език, като търси съответствията в руски и английски език. За по-голяма прегледност авторката представя информацията в табличен вид. Ето малка част от нейната таблица за ориентация (Стойнова 2012:11):

Български език	Руски език	Английски език
На добър път!	В добрый путь!	Good journey to you!
Добре дошъл	Добро пожаловать! С приездом!(мн.ч.)	Welcome!

Ст. Мицева дефинира речевия етикет, като подчертава, че той носи етноспецифичните особености на дадената езикова общност и е „резултат от многолетен развой“ (Мицева 2011:28). Според изследователката етикетът при общуване се формира в резултат на множество екстралингвистични фактори, сред които се открояват обществените конвенции, проявяващи се в отделните социокултурни и исторически

контексти, както и личностните характеристики, вкусовете и нагласите на носителите на езика. Авторката отстоява виждане, което се припокрива с представената концепция на К. Цанков. Може да се обобщи, че редица несобственоезикови фактори влияят върху етикецията при общуване.

Според Мицева спецификата на цялостната комуникативна ситуация е от значение при анализа на етикетните формули. Особено място заема факторът статус на комуникантите, тъй като в зависимост от отношенията между тях се прави избор дали да се приложи учтивата форма на обръщение, или да се използват други, неформални механизми за осъществяване на контакт.

Авторката застъпва убеждението, че речевият етикет е инструмент за подбор на подходящи езикови и паралингвистични средства в различните сфери на общуване, т.е. тя възприема по-широк подход към етикецията при общуване, при който се отделя внимание на цялостното езиково поведение на комуниканта.

Важен компонент от изследването на Мицева представлява нейното наблюдение относно релевантните специфики на българския речев етикет. Подобен подход верифицира изводите, че езиковият релативизъм, без да се възприема като абсолютна и единствена парадигма за анализ, се проявява именно в сферата на фразеологичните единици и етикетните формули, при които е закодирана значима за даден социум културологична информация. Мицева уточнява, че между езиците не е налице напълно припокриване на етикетните формули – поздрав и докато в българския език съществуват три поздрава с оглед различното време от денонощието, то в полския език поздравът за светлата част от денонощието е само един *Dobry dzień Добър ден!*

По отношение на функционирането на формите *Вие* и *ти* авторката е уловила доста фини узуални нюанси. С оглед на нейните наблюдения може да се открият следните употреби на местоименната форма ВИЕ:

- Израз на уважение и респект
- Хладност или подчертана дистанцираност

Формата ТИ може да означава:

- Близки и приятелски чувства
- Обръщение, подчертаващо високомерие или пренебрежение към събеседника
(Мицева 2011:31-32)

При запознаване фреквентни изрази са *Приятно ми е*, *Приятно ми е*, *казвам се*. Мицева ги дефинира като обичайно използвани етикетни формули в българската езикова среда.

Друг важен аспект, засегнат от Мицева, е свързан с информативната наситеност на речта. Според нея „трапезната словоохотливост“ не е добър знак за комуникаторите. Следователно може да се обобщи, че според авторката стегнатата и ясната реч, лишена от плеоназми и езикови украшения, е белег за придържане към речевия етикет.

Според наблюденията на Мицева най-честите грешки, допускани при употребата на ВИЕ-формата за изразяване на учтивост, са свързани с кодифицираната норма за съгласуването от типа на *Професор Николов, Вие ходил ли сте (вм.ходили ли сте) скоро в този град, посещавал ли(вм. посещавали ли) сте университета му?* (Мицева 2011:52).

М. Стефанова прави преглед на етапите на развитие на българския речев етикет (Стефанова 1992). Тя обвързва неговия развой със значимите социокултурни периоди в българска среда: епохата на Възраждането, след Освобождението, след Втората световна война, след 10 ноември 1989 г.

Стефанова изтъква, че през Възраждането заедно с формирането на националното самосъзнание се създава и българският речев етикет. Ключови книги в този процес се явяват „Христоматия“ на Р. Попович и „Писменник“ на С. Доброплодни. „Христоматия“ на Р. Попович се разглежда като първото ръководство по култура на поведението, като в него акцент се полага върху невербалния характер на общуването, докато в „Писменник“ на С. Доброплодни се залага на вербалния етикет.

След Освобождението от прегледа на Стефанова става ясно, че основна роля има „Пространен писмовник“ на Хр. Геннадиев от 1881 г. По това време се налагат етикетните обръщения *господин, госпожа и госпожица*. Авторката отбелязва, че модата при речевия етикет е отразена в следване на европейските формули за учтивост. По този начин се налага и се регулира употребата на формите *ти* и *Вие*.

След 9 септември 1944 г. се утвърждават нови обръщения, свързани с оформящия се социалистически ред, като *другарю, другарко*. Важно е да се отбележи, че като значима разработка след 1989г. Стефанова извежда тази на Кирил Цанков. Неговите възгледи вече бяха представени подробно по-горе.

Стефанова достига до извода, че речевият етикет е обвързан с езиковата мода и „духа на времето“.

Друго съвременно изследване принадлежи на Л. Манолова. Според нея като основно понятие в речевия етикет трябва да се разглежда етикетната формула. Авторката дава следната дефиниция: „с етикетната формула назоваваме езиковите единици, чрез които привличаме вниманието на събеседника и изразяваме специфични отношения като уважение, респект, благодарност, благосклонност и т.н.“ (Манолова 2008:40). Манолова извежда и инвариантните ситуации, в които се използват етикетните формули, сред които обръщения към познати и непознати, запознанства, поздравии при срещи и раздели, благодарности при получаване на подаръци, извинения, покани и комплименти.

Авторката прави диахронен преглед на българския речеви етикет. Манолова говори за народен речев етикет, включващ елементи като *добра стига; да е хаирлия; да илядиш; сполай; Господ здраве да ти дава*.

Тя обособява и старобългарски речев етикет, включващ пожеланието *цяловати* от *цяль*, което означава да бъдеш цял, т.е. здрав. Откриват се общи черти в прегледа на Манолова с този на М.Стефанова, представен по-горе, тъй като представата за възрожденския речев етикет и в двете изследвания се оформя на основата на „Христоматия“ на Р. Попович и „Писменник“ на С. Доброплодни. Манолова добавя, че през Възраждането се възприема руският по произход поздрав *здрасти*, както и френските етикетни формули *мерси* и *пардон*. Авторката подчертава още, че през Възраждането навлиза формата *Вие* за изразяване на учтивост, отново под руско и френско влияние, която става задължителна след Освобождението.

Манолова маркира и някои основни тенденции в съвременния речев етикет, сред които се откроява чуждоезиково влияние. Вместо *довиждане* се използва италианското *чао*, а вместо *съжялявам* – английското *сори*. Наблюдава се и интензификация с помощта на адвербиални елементи от типа на *много мерси*.

Извод

По отношение на етикетните формули трябва да се отбележи, че оценъчният им характер се проявява при някои обръщения с пейоративен характер, но и при някои пожелания и комплименти, с които се изразява положително отношение.

3.2. За етикетните речеви единици (сравнение между български и английски език)

3.2.1. Цел

Целта на този кратък обзор е, от една страна, да се разгледа доколко съществува семантична еквивалентност в аналогични функционални етикетни речеви ситуации и актове в българския и английския език, например: поздрав при среща, молба/императив и извинение, а от друга страна – да се определи степента на семантично и перлокутивно разминаване на привидно еквивалентни лексикални и граматически форми.

По-долу ще бъде представена матрица с еквивалентни форми на двата езика, която онагледява разглежданите проблеми.

3.2.2. Практическо приложение

Когато започваме да изучаваме чужд език или да преподаваме майчиния си език, приоритет в първите уроци е усвояването на етикетните речеви форми за поздрав, молба и извинение.

Причината за това е очевидна и в синхрон с доброто възпитание, тъй като намирайки се в чужда езикова и културна среда, искаме да направим необходимото впечатление и да предразположим хората около нас. В чужда среда можем да изпитваме неудобство, неувереност дори да усещаме лека заплаха, а с употребата на вежливите етикетни форми се стараем да намерим приятелска подкрепа и уважение, както и да определим местата на събеседниците в речевата и социалната йерархия.

Съответно когато учим чужд език, можем само да разчитаме и сляпо да вярваме, че тези етикетни форми, които са ни предложени за употреба в чуждия език, притежават идентичната семантична и емоционална стойност, каквато имат в родния ни език, и за чиято емоционална стойност сме убедени. Обикновено не се срещат големи проблеми в употребата на етикетни форми в български и английски от чужденци, особено когато събеседникът с майчин език е положително предразположен към изучаващия. Обаче в резултат на множество фактори (граматически, културни, лексикални и семантични) тези привидно еквивалентни форми могат да създадат неприятни ситуации. Понякога привидно вежливите етикетни форми, употребни от носител на език спрямо изучаващия, особено в държавната администрация или други официални случаи, могат да носят отрицателен и дистанциращ нюанс, който чужденецът, превеждайки механично на родния си език, не може да улови.

Пример за това в българския език е семантичната разлика в императивната форма от несвършен вид на глагола и съответната форма от свършен вид:

Напр. *сядай* и *седни*, *ставай* и *стани*. В тези случаи, чужденецът, чувайки тези обръщения за пръв път, е възможно да не усети разликата между почти грубото и строго *ставай*, и неутралната повелителна форма *стани*.

Друг пример за това е липсата на *tu/vie* разделение в английския език. Англоговорещият, изучаващ български език, и не само български, а и други езици, притежаващи *tu/vie* разделения, може да попадне в много неловки ситуации на нежелана неформалност или формалност.

Друг пример за липсата на еквивалентност между езиците в тази област е честата употреба на *please* в английския език и британската култура (в по-малка степен в американската култура).

Употребата на лексема *please* има за цел, от една страна, да предразположи събеседника и да покаже скромността на говорещия и желанието му да бъде харесан или одобрен. От друга страна, тя може да бъде употребена студено и формално за дистанциране между участниците в разговора. Това се нарича *положителна и отрицателна вежливост* (виж по-долу).

В българския език съществуват и други морфологически и лексикални подходи, които могат да бъдат използвани с тази цел. Например:

Положително:

Английски – One ticket for Bankya, please.

Български – Едно билетче за Банкя.

Умалителната форма показва неформалност и сближава събеседниците, тя е с подобна семантика и речева функционалност на *please*.

Отрицателно:

Английски – Please leave!

Български – Излезте, ако обичате!

Тук двете форми са по-близки и формални.

Следователно практическото приложение на този кратък обзор е ние – преподаватели, преводачи или изучаващи чужд език, да маркираме възможните семантични разминавания в етикетните речеви форми и коректното им функциониране да спомогне за межкултурния диалог, без изненадващи езикови бариери.

3.2.3. Изследвания в областта на прагматиката

В англоезичната лингвистична теория се говори за *теорията за вежливостта*, тоест за *етикетните максими на общуване*.

Водещите автори в тази област са:

Robin Lakoff (1973)

Lakoff, Robin. (1973) The logic of politeness: Or minding your P's and Q's

Лейкоф е един от първите езиковеди, който развива теорията за вежливостта или етикета. Тя определя формите на поведение, създадени исторически в човешки общности с цел намаляване на конфликта и напрежението. Според нея вежливостта или етикетът имат три компонента:

i *Don't impose or distance* – Не налагай собственото си мнение или запази дистанция!

- ii *Give option or deference* – Предлагай алтернативи или прави отстъпки!
- iii *Make audience feel good or camaraderie* – Накарай слушателя да се чувства добре или приятелски настроен!

Основният принцип произлиза от теорията за прагматичната компетентност, тоест умението да се употреби езикът според социалната йерархия (тенор), предмета на разговора (поле) и начина, по който говорим (мода).

Браун и Левинсън

Brown, P. and Levinson, S. C., (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press.

Браун и Левинсън също работят във връзка с теорията на вежливостта. Авторите обсъждат теми като *положителна* и *отрицателна вежливост* (етикет), зависимости между говорещия и слушащия, желанието на говорещия да бъде харесан от слушащия (*положителен етикет*) или да прекъсне комуникацията, без да обиди слушащия (*отрицателен етикет*).

Пол Грайс/Джефри Лийч – максимите на вежливост (етикетни максими)

Brown, P. and Levinson, S. C., (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press.

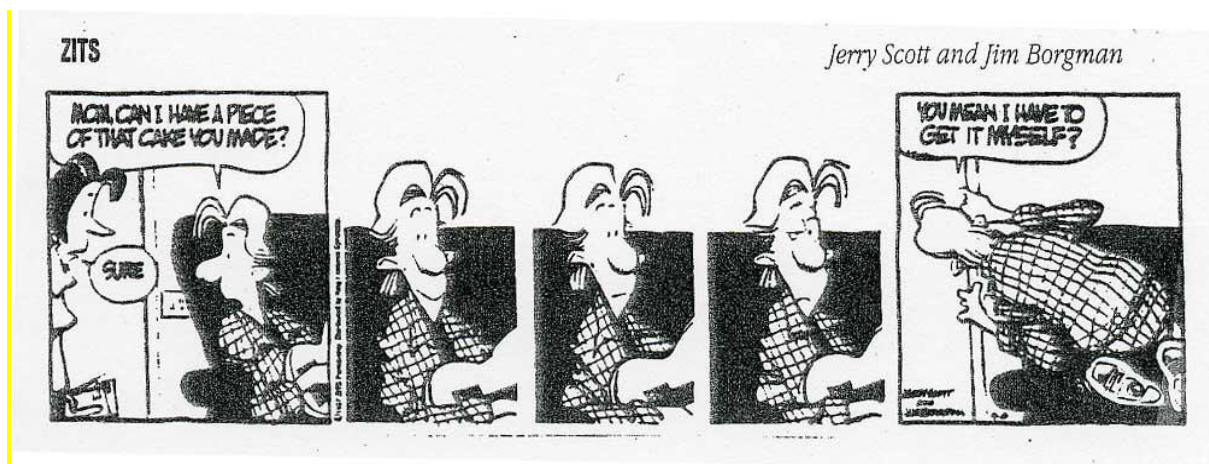
Лийч развива основните принципи на Пол Грайс и констатира следните шест основни етикетни качества, които са разделени на функционални двойки:

- тактичност и щедрост
- одобрение и скромност
- съгласие и съчувствие

Авторът също констатира, че тези качества са типични за англоезичната среда и могат да варират според различните езикови и културни общности.

Повече примери:

https://en.wikipedia.org/wiki/Politeness_maxims

Горната карикатура илюстрира много ясно проблемите, свързани с яснотата в една етикетна ситуация. По форма въпросът е типична индиректна молба, много често употребявана от носители на английския език.

Can I have a piece of that cake you made?

Мога ли да получа парче от тортата, която направи?

Sure.

Разбира се.

You mean I have to get it myself?

Имаш предвид сам да си го взема?

Индиректната молба с модалния глагол *can* се характеризира с изключително честа употреба от страна на носителите на английския език. Очакваната реакция е като при учтива молба или индиректен императив.

Българският еквивалент обаче се отличава с друга лексикална форма, например:

Би ли ми донесъл(ла) парче торта?, което, преведено буквално *Would you bring me a piece of cake?*, ще звучи грубо и заповеднически на английски.

3.2.4. Конкретни функционални ситуации и примери

В следната матрица българският етикетен израз в дадена речева ситуация е показан в лявата колона, средната колона не показва буквален превод, а съответния еквивалент за разглежданата речева ситуация. Третата колона съдържа субективната авторова оценка (изразена от носител на английския език като майчин) – от 1 до 3 за еквивалентност, при която 1 е за пълна еквивалентност, 2 – за частична и 3 – за семантично разминаване. Във втората колона индикаторите „р“ и „н“ се отнасят за положителна и отрицателна вежливост на даденото обръщение на английския език, а „f” означава „formal”, „i” – “informal”.

В случаите, в които е посочено (р/н), положителната или отрицателната конотация на етикетните речеви формули зависи от прагматични фактори като контекст и интонация.

ПОЗДРАВИ

Елена Хаджиева, Радка Влахова, Тодор Шопов, Весела Шушлина,
Рени Манова, Дейвид Мосъп, Петър Тодоров

Български език	Английски еквивалент	Оценка и бележки
ОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ		
Добро утро! Добър ден! Добър вечер! Здравейте!	Good morning! (p) (f) Good day! (n) (i) Good evening! (p) Hello! (p) (f)	1 3 (употребяван при сбогуване) 1 1, 2 (трябва да се обърне внимание на <i>tu/vie</i> разделението)
Добре дошли!	Welcome! (n) (f) Please come in! (p) (i)	2 <i>Welcome</i> е много формално обръщение, а в домашна или приятелска обстановка се употребява <i>Please come in</i> .
Довиждане! Сбогом!	Goodbye! (p) (f) Bye! (p) (i) Farewell! (n) (f) Goodbye! (p) (i)	1 2 <i>Farewell</i> – е рядко употребявана архаична форма.
НЕОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ		
Здравей!	Hello! (p) (f) Hi! (p) (i)	1, 2 Трябва да се обърне внимание на <i>tu/vie</i> разделението)
Здрасти! Привет!	Hi! (p) (i) Hi! (p) (i)	1 2 Частично еквивалентен израз, тъй като българската лексема съдържа степен на приповдигнатост, неприсъща за неутралното <i>Hi</i> .
Довиждане!	Goodbye! (p/n) (f)	1
Доскоро!	See you soon/later! (p) (i)	1
Чао!	Cheers! Cheerio! (p) (i)	1
Хайде! (вм. <i>Довиждане!</i>)	Няма лексикален еквивалент – най-близкият семантично вариант е: Cheers! Cheerio! (p) (i)	3
Какво правиш? (вм. <i>Здрасти!</i>)	Няма лексикален еквивалент – най-близкият семантично вариант е: Hi! (p) (i)	3
Как е/си? (вм. <i>Здрасти!</i>)	Няма лексикален еквивалент – най-близкият	3

	семантично вариант е: Hi! (p) (i)	
--	--------------------------------------	--

ИЗВИНЕНИЕ

Български език	Английски еквивалент	Оценка и бележки
ОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ		
Извинете!	Excuse me! (n) (f) I'm sorry (p) (i)	2 В английски език не се прави разлика в степента на императивност, която в български се изразява със свършен/несвършен вид на глагола в повелителна форма.
Извинявайте!	I'm sorry (p) (i)	2
Моля да бъде извинен/а! Позволете да се извиня!	Please excuse me (p/n) (i) Няма пряк лексикален или семантичен вариант; Please excuse me (p/n) (i)	1 2
Искам да се извиня.	I would like to apologize (p/n) (f)	2 В английския език се употребява условно наклонение, което отразява йерархичността на взаимоотношенията между събеседниците.
Съжалявам, че... Простете!	I'm sorry that... (p/n) (f) Forgive me! (p/n) (f)	1 1
Моля да ми простите!	Please forgive me! (p/) (f)	1
Приемете моите/нашите извинения.	Please accept my/our apologies! (p/n) (f)	1
Моля за извинение!	Няма пряк лексикален вариант Please forgive me! (p/n) (f)	2
Не беше по моя вина. Пардон!	It wasn't my fault! (n) (i) Pardon! (p) (i)	1 3 Английската лексема се употребява в съвсем различен контекст и българският и английският вариант не са съвместими.
НЕОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ		
Извинявай!	Sorry! (p) (i)	1
Прости ми!	Forgive me! (p/n) (f)	1

Без да искам!	I didn't mean to! (p/n) (i) It was an accident! (p/n) (i)	1
Съжалявам!	Няма пряк лексикален или семантичен вариант. I'm sorry. (n) (f)	3 Българският израз изразява определена степен на дистанцираност.

МОЛБА/ИМПЕРАТИВ

Български език	Английски еквивалент	Оценка и бележки
ОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ		
Заповядайте!	Няма пряк лексикален еквивалент. Употребата на английския вариант зависи изцяло от конкретната речева ситуация: Please come in! (p) (f) Be my guest! (p) (f) (услуга) Don't mention it! (p) (f) (услуга, подарък)	3
Моля, влезте / седнете / съблечете се!	Please come in / sit down / undress! (p/n) (f)	2 В английски език не се прави разлика в степента на императивност, която в български се изразява със свършен/несвършен вид на глагола в повелителна форма. Трябва да се вземе предвид и <i>ти/вие</i> разделението.
За мен/нас ще е удоволствие да присъствате /ни посетите!	I'm (we're) very pleased that you could attend / visit (p) (f)	1
Ако обичате, влезте!	Please come in! (p/n) (f)	2 В английски език не се прави разлика в степента на императивност, която в български се изразява със свършен/несвършен вид на глагола в повелителна форма. Трябва да се вземе предвид и <i>ти/вие</i> разделението.

Каним Ви най-учтиво (най-любезно) ...	Няма пряк лексикален еквивалент. Най-близкият семантично вариант е: Would you please... Would you be so kind as (p) (f)	2 Двата израза са близки, но в българския език липсва условността на английския.
Бихме искали да Ви поканим ... Най-учтиво (любезно) Ви каним ...	We / I would like to invite you (p) (f)	2 Изразите са почти идентични, с изключение на изписването на главна/малка буква в писмената форма, което не е присъщо за английския език.
Бихте ли ми / ни казали ...	Could you/Would you tell us (p/n) (f)	1
Може ли да ...	Would it be possible for you ... (n) (f)	1 Безличният вариант в английския език е много формален и се употребява по-скоро в условно наклонение.
Можете ли да ... Ще можете ли да ...	Can you / Could you ... (p/n) (f)	1 Изразите са почти идентични по форма, но в английския език по-често се употребява условното наклонение.
Моля да ме извините! Молим да ни извините!	Please excuse us/me! (p/n) (f)	1
Бихме искали да Ви уведоим, че ...	We would like to inform you (p/n) (f)	1
Благодаря Ви! Благодарим Ви!	Thank you! (p) (f)	1 Трябва да се вземе предвид липсата на <i>аз/ние</i> разделение в английския вариант.
НЕОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ		
Заповядай, влез!	Please come in! (p) (i)	2 Поради липсата на <i>ти/вие</i> разделение в английския език, по-трудно се усеща неформалността на <i>ти-</i> формата.
Разполагай/те се удобно! Чувствай/те се като у дома си!	Make yourself at home / comfortable! (p) (i)	2 Поради липсата на <i>ти/вие</i> разделение в английския език, по-трудно се усеща

		неформалността на <i>ти-</i> формата.
Моля те ...	Please (p) (i)	2 Тъй като <i>please</i> не може да се спряга като глагол, в английския вариант липсва неформалността на българския израз.
Хайде, моля ти се ...	Come on please (p) (i)	2 Тъй като <i>please</i> не може да се спряга като глагол, в английския вариант липсва неформалността на българския израз.
Да, разбира се.	Yes, of course. (p) (i)	1
Добре!	Good!, OK!, All right! (p/n) (i/f)	1 В английския език има повече варианти на одобрение.
Абсолютно! (за съгласие)	Absolutely! (p) (i)	1
Супер! (за съгласие)	Great! (p) (i) Super! (p) (i)	1
Няма да стане!	No way! (n) (i)	1

Представените примери не претендират за изчерпателност, но те очертават една обща рамка за степента на еквивалентност и същевременно (в различни случаи) на разминаване в семантичната употреба на речевите етикетни форми в английския и българския език.

Освен това матрицата е само еднопосочна: български – английски, в помощ на преподавателите по български език. Обратната матрица – английски – български – ще бъде в помощ най-вече за преводачи, както и за учителите по английски на български студенти.

Извод

Усвояването на речевите етикетни единици и нормите на етикетното поведение на чуждата култура е базисът на отворения межкултурен диалог, без който е невъзможно пълноценното общуване, осъществявано чрез реализацията на съответните комуникации в различните сфери на личния и обществения живот.

- ¹ Бележките към фразеологизмите *иронична, шеговита, подигравателна, неodobрителна, пренебрежителна* оценкаи примерите са заимствани от Фразеологичен речник на българския език :Т. 1-2 /К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова, София: БАН, 1974-1975.
- ² Фразеологичен речник на българския език: Т. 1-2 /К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова, София: БАН, 1974-1975
- ³ Предложените анкети са предназначени за чужденци, изучаващи български език или английски език като чужд.
- ⁴ McCarthy, M., O'Dell, F. *English Idioms in Use Intermediate*. 2002. Cambridge. с. 32.
- ⁵ Пак там.
- ⁶ Gillet, A. *Speak English like an American*. 2004. Ann Arbor, Michigan. с. 11.
- ⁷ Генова, Б., Халид, Е. „Кратък съпоставителен анализ на номинацията при идиоми (фразеологизми) в английски и български език.
http://www.sustz.com/Proceeding08/Papers/NAUTICAL%20AND%20ENVIRONMENTAL%20STUDIES/Genova_Voryana.pdf. Прочетено онлайн на 07.09.2015 г.
- ⁸ Желязков, Н., Чакърова, К. „Фразеологизми със семантичен компонент *храна* в английския език и преводните им еквиваленти в българския език“.
http://georgesg.info/belb/personal/zhelyazkov/food_phraseological.htm#_ftn2&sref. Прочетено онлайн на 07.09.2015 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1953: *Андрейчин, Л.* Съвременен български език: Учебник за I курс на учителските институти. София: Народна просвета.
- Андрейчин 1961: *Андрейчин, Л.* На езиков пост. София: Наука и изкуство.
- Атанасова 1997: *Атанасова, Е.* Хлябът в българската традиционна фразеология. – В: Хлябът в славянската култура. Етнографски институт с музей – БАН: С.
- Бабушкшна 2009: *Бабушкина, О.* Семантика оценочных фразеологизмов и особенности их функционирования в медиадискурсе – В: Вестник Челябинского государственного университета № 34 (172), 11–14.
- Бабушкина 2013: *Бабушкина, О.* Принципы составления словаря английских и русских фразеологизмов, отражающих оценку профессиональной деятельности – В: Вестник Челябинского государственного университета № 10 (301). Филология. Искусствоведение. Издание 76, 15–18.
- Балобанова 2010: *Балобанова, Л.* Развитие коммуникативной компетенции иностранцев-филологов на занятиях по синтаксической фразеологии – В: Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке № 1, 74-77.

Баранов 2013: *Баранов, А., Д. Добровольский*. Основы фразеологии. Краткий курс. Москва: ФЛИНТА Наука.

Благоева 2008: *Благоева, Д.* Нови фразеологични калки в българския език (в съпоставка с други славянски езици). – В: Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“: София.

Бояджиев 2002: *Бояджиев, Т.* Българска лексикология. София: Анубис.

Буров 2004: *Буров, Ст.* Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността. Велико Търново: Фабер.

Български тълковен речник 1993. София.

Васева 1982: *Васева, Ив.* Теория и практика превода. София: Наука и изкуство.

Георгиева 2011: *Георгиева, Ст.* За характера на фразеологичните неологизми в българския език. – В: Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“: София.

Гливинская 2010: *Гливинская, В.* Фразеология и дидактика. – В: Лексикографията в европейското културно пространство. Материали от Петата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, проведена в София, 19-20 октомври 2009. ИК“Знак’94“: Велико Търново.

Димова 1995: *Димова, А.* Импресионизъм и превод: Импресионистичният стил в австрийската литература и проблеми на превода. Велико Търново: ПИК.

Димчев 2011: *Димчев, К.* Културата като цел и съдържание на съвременното обучение по български език. – Електронно списание LiterNet № 12(145), 04.12.2011. (21.07.2015).

Дуриданов 1958: *Дуриданов, Ив., Вл. Георгиев.* Увод в езикознанието: Учебник за учителските институти. София: Народна просвета.

Иванова 2004: *Иванова, Ц.* За българо-сръбския интеркултурен диалог и езиковите контакти. – В: Dragana Stjepanović Zaharijevski, Slobodan Stojković (red.), Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – Balkanska Raskršća i alternat, 461-473. Niš: Filozofski fakultet. http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga19/pdf34.pdf (21.07.2015).

Калдиева-Захаријева 2013: *Калдиева-Захаријева, Ст.* Българска лексикология и фразеология. Т. 2 Българска фразеология. София: Академично издателство „Проф.Марин Дринов“.

Колектив 2007. PONS Бизнес речник: английско-български и българско-английски речник + CD. Klett Bulgaria.

Константинова 2011: *Константинова, Д.* Иронията като начин за възприемане на света (върху материал от българската и словашката фразеология). Велико Търново: Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий“.

-
- Копилова 2010: *Копилова, В.* Фразеология русского языка как отражение языковой картины мира – Лингвокультурология № 4, 89-93.
- Котова 2001: *Котова, Н., М. Янакиев.* Грамматика болгарского языка. Москва: МГУ Переплет.
- Крысин 1984: *Крысин, Л.* Гипербола в русской разговорной речи. – В: Проблемы структурной лингвистики. Наука: Москва.
- Кърлова 2004: *Кърлова, Р., П. Цонев.* 500 тестови задачи. Синоними и фразеологизми. София: Ромина.
- Кювлиева-Мишайкова 1986: *Кювлиева-Мишайкова, В.* Фразеологизмите в българския език. София: Народна просвета.
- Кювлиева-Мишайкова 2008: *Кювлиева-Мишайкова, В.* Естетическото възприемане на света, отразено в българската фразеология. – В : Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография. В памет на проф. дфн Кети Анкова-Ничева. Академично издателство „Проф.Марин Дринов“: С.
- Легурска 2000: *Легурска, П.* Изучаване на националния манталитет върху езиков материал (опит за разширяване на предмета на съпоставителното езикознание). – В: Чуждоезиково обучение № 3, 3-9.
- Леков 1977: *Леков, Ив.* Система от основни закономерности в характерологията на славянските езици. – В: Закономерности на развитието на славянските езици. БАН: С.
- Леонидова 1974: *Леонидова, М., А. Кошелев.* Българо-руски фразеологичен речник. София: Наука и изкуство.
- Лотман 1992: *Лотман, Ю.* Проблемът „за обучението“ като типологична характеристика на културата. – В: Култура и информация. Наука и изкуство: С.
- Манолова 2008: *Манолова, Л.* Етикет и речев етикет. София: Мартилен.
- Маслов 1982: *Маслов, Ю.* Граматика на българския език. София: Наука и изкуство.
- Михайлова 2012: *Михайлова, Н.* English phraseological units and their functions. – В: *IV Международна студентска електронна научна конференция «Студентски научен форум» 15 февруаря – 31 март 2012 г.* <http://rae.ru/forum2012/227/2965> (07.09.2015).
- Мицева 2011: *Мицева, Ст.* Текст, видове текст, речев етикет. София: Издателски комплекс УНСС.
- Мокиенко 1980: *Мокиенко, В.* Славянская фразеология Москва: Высшая школа.
- Найденова 2012: *Найденова, Й.* Унгарските реалии в контекста на културния трансфер. София: Изток Запад.

-
- Недкова 2011: *Недкова, Е.* Фразеологизмите като знаци в езика на културата (върху материал от български, сръбски, руски). Русе: Лени-Ан.
- Недкова 2009: *Недкова, Е.* Помагало по фразеология на българския език. Русе: Лени-Ан.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство „Св.Климент Охридски“.
- Ничева 1974-1975: *Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова.* Фразеологичен речник на българския език. Т. 1-2. София: БАН.
- Ничева 1987: *Ничева, К.* Българска фразеология. София: Наука и изкуство.
- Нов фразеологичен речник на българския език 1993. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Панталеева 1994: *Панталеева, Хр.* Граматика на вежливата реч. София: Наука и изкуство.
- Петрова 2008: *Петрова, А.* Балканската фразеология – елемент от оста на времето и/или фрагмент от жив езиков процес. – В: Балканите–език, история, култура. Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий“: Велико Търново.
- Радева 1991: *Радева, В.* Словообразуването в съвременния книжовен език. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Славова 2003: *Славова, Е.* Форми на учтивост в българското публично пространство. – Balkans'21 № 3. http://www.balkans21.org/2003_3/slavova.html (17.02.2015)
- Станева 2001: *Станева, Хр.* Стилистика на българския книжовен език. В. Търново: Абагар.
- Станков 1981: *Станков, В.* Стилистични особености на българския глагол. София: Народна просвета.
- Стефанова 1992: *Стефанова, М.* Етапи в развитието на българския речев етикет. – БЕ № 42(1), 54-57.
- Стойков 1952: *Стойков, Ст.* Български език за средните общообразователни училища. София: Народна просвета
- Стойнова 2012: *Стойнова, Р.* Българският речев етикет. София: Богиана.
- Танасейчук 2008: *Танасейчук, Е.* Принципы описания фразеологии в целях выделения системы культурных ценностей (на примере пословиц китайского, английского и русского языков). – Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки №3, 57-60.
- Федуленкова 2005: *Федуленкова, Т.* Современная фразеология и фразеодидактика. – Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика № 11(51), 35-39.

- Формановская 1987: *Формановская, Н.* Русский речевого этикет: лингвистический и методологический аспекты. Москва.
- Хаджиева 1995: *Хаджиева, Ел.* Интерференцията между сродни езици в психолингвистичен аспект. София: ИК „Гутенберг“.
- Хаджиева 2012: *Хаджиева, Ел., А. Асенова, В. Шушлина, М. Каменова.* Реч, етикет и културни традиции. София: ИК „Гутенберг“.
- Хаджиева 2013: *Хаджиева Ел., А. Асенова, Й. Велкова, В. Шушлина.* Препъни-камъчета в чуждоезиковото обучение. София: ИК „Гутенберг“.
- Хаджиева 2014: *Хаджиева Е., Р. Влахова, Й. Велкова, А. Асенова, В. Шушлина.* Как се общува на български? София: ИК „Гутенберг“.
- Цанков 1994: *Цанков, К.* Социолингвистика и речев етикет. Велико Търново: Знак'94 .
- Цанков 2005: *Цанков, К.* Езикова култура. Знания за езика. Правопис и пунктуация. Упражнения и тестове. Велико Търново: Знак'94.
- Цветкова 1998: *Цветкова, М.* Хиперболизацията в българската разговорна реч и в средствата за масово осведомяване – цели, средства, възприемане. – В: Проблеми на българската разговорна реч № 4, 158-164.
- Чизмаров 1978: *Чизмаров, Д.* Стилистични особености на съществителното име в българския език. София: Народна просвета.
- Шопов 2015: *Шопов, Т., Г. Атанасова, Р. Иванова, И. Пенчева.* Проучване на самооценката като фактор за учебните резултати по втори език на студенти в МВБУ и СУ „Св. Климент Охридски“. – В: Дванадесета международна научна конференция на МВБУ „Иновативни стратегии за конкурентоспособен бизнес“, Секция 5 http://www.ibsedu.com/bg/sections/2015_g_inovativni_strategii_za_konkurentosposoben_biznes_/287/
- Янисова 2010: Янисова, Хр. Устойчивото словосъчетание „та έχω“ - значения и употреба в съвременния гръцки език. – В: Годишник на департамент „Чужди езици и култури“. <http://ebox.nbu.bg/cel2/cult07.html> (07.09.2015)
- Anthony 2007: *Anthony, D.B., J.V. Wood, J.G. Holmes.* Testing sociometer theory: Self-esteem and the importance of acceptance for social decision-making. – *Journal of Experimental Social Psychology* 43(3), 210-222.
- Bandura 1977: *Bandura, A.* Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioural Change. – *Psychological Review* 84, 192-215.
- Bandura 1994: *Bandura, A.* Self-Efficacy. [Electronic version] In: V. S. Ramachaudran (ed.), *Encyclopaedia of human behaviour*, 4. pp. 71-81. New York: Academic Press.
- Bandura 2006: *Bandura, A.* Self-efficacy Beliefs of Adolescents. –In: F. Pajares, & T. Urdan (eds.), *Adolescents and Education* 5, pp. 307-337. Greenwich, CT: Information Age.

-
- Baumeister 2003: *Baumeister, R., Jennifer D. Campbell, Joachim Krueger, Kathleen D. Vohs.* Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happiness, or Healthier Lifestyles? –In: *Psychological Science in the Public Interest* 4(1), 1-44.
- Bean 1986: *Bean, J. A., R. P. Lipka.* Self-Concept, Self-Esteem, and the Curriculum. New York: Teachers College.
- Brown1972 [1960]: *Brown, R., A. Gilman.* The pronouns of power and solidarity. – In P. P. Giglioli (ed.), *Language and Social Context*. Penguin Books: Harmondsworth.
- Brown 1987: *Brown, P., S. C. Levinson.* Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çepýk 2006: *Çepýk, Şaban.* Positive Neutral Negative evaluation in connotation. – In: *Journal of International Black Sea University* 1(1), 144-147.
<http://journal.ibsu.edu.ge/index.php/ibsusj/article/viewFile/16/16> (07.09.2015).
- Coopersmith 1967: *Coopersmith, S.* The antecedents of self-esteem. San Francisco: W. H. Freeman & Co.
- Danova 2009: *Danova, Madlen.* The Re-trainees Programme in English at the English and American Studies Department at Sofia University. – In Suman Gupta and Milena Katsarska (eds.), *English Studies on This Side: Post-2007 Reckonings*. Plovdiv: Plovdiv University Press, 209-217.
- Darragh 2000: *Darragh, Glenn.* Business Idioms. Irun, Spain: Editorial Stanley.
- Dawes 1998: *Dawes, R.M.* The social usefulness of self-esteem: A sceptical review. *The Harvard Mental Health Letter* 15 (4), 4-5.
- Delacourt 1997: Self-perceptions of low- and high-ability adolescents in a Caribbean context. – In: *Journal for the Education of the Gifted* 20(3), 134-144.
- Festinger 1954: Festinger, L. A theory of social comparison processes. – In: *Human Relations* № 7, 117–140.
- Freitas 2005: *Freitas, A., A. Azizian, St. Travers, Stephen A. Berry.* The Evaluative Connotation of Processing Fluency: Inherently Positive or Moderated by Motivational Context? – In: *Journal of Experimental Social Psychology* 41. http://psychology.psy.sunysb.edu/afreitas-publications/freitas_azizian_travers_berry2005.pdf.(07.09.2015)
- Galbraith 2005: *Galbraith, A., J. Alexander.* Literacy, self-esteem and locus of control. – In: *Support for Learning* 20(1), 28-34.
- Gaus 1994: *Gaus, V., J. V. Wood, M. G. Beech, K. L. Taylor, J. L. Michela.* Strategies comparison among people with low self-esteem: Self-protection and self-enhancement. – In: *Journal of personality and social psychology* 67, 713-731.
- Gillet 2004: *Gillet, A.* Speak English like an American. Ann Arbor, Michigan: Language Success Press.

-
- Gough 1980: *Gough, H., A. Heilbrun*. Adjective Check List Manual. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Grantham 2003: Grantham, C., D. Ford. Beyond self-concept and self-esteem: Racial identity and gifted African American students. – In: *The High School Journal* 87(1), 18-29.
- Jakobson 1970: Jakobson, R. *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines*. Paris: Larousse.
- James 1890: *James, W.* The Principles of Psychology. – In: Vol. 1-2. New York: Holt. <http://www.uky.edu/~eushe2/Pajares/james.html#principles> (07.09.2015).
- Jansone 2014: *Jansone, A.* Phraseological Units with the Elements Referring to “Life“or “Death“in English and Russian. – In: D. Oļehnovičs and I. Zuģicka (eds.), *Proceedings of the 53rd International scientific conference of Daugapils university, 2012*. http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/valodnieciba_literaturzinatne/Jansone.pdf . (07.09.2015)
- Jordon 1990: *Jordon, L., K. R. Kelly*. Effects of academic achievements and gender on academic and social self-concept: A replication study. – In: *Journal of counseling and development* 69, 173-177.
- Kingsbury 1981: *Kingsbury, G., G. Muruyama, R. A. Rubin*. Self-esteem and educational achievements: independent constructs with a common cause. – In: *Journal of personality and social psychology* 40, 962-975.
- Lakoff 1973: *Lakoff, R.* The logic of politeness: Or minding your P's and Q's – In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 292-305.
- Lakoff, 1975: *Lakoff, R.* *Language and Woman's Place*. N. Y. etc. & Harper & Row.
- Leech 1977: *Leech, G.* *Language and Tact*. (Linguistic Agency University of Trier. Series A, Paper 46). Trier: University of Trier.
- Leech 1978: *Leech, G.* *Semantics*. London: Penguin Books.
- Luft 1955: *Luft, J., H. Ingham*. The Johari window, a graphic model of interpersonal awareness. *Proceedings of the western training laboratory in group development*. (Los Angeles: UCLA, Extension Office).
- Maruyama 1981: *Maruyama, G., R. Rubin, G. Kingsbury*. 1981. Self-esteem and educational achievement: Independent constructs with a common cause? – In: *Journal of Personality and Social Psychology* 40(5), 623-655.
- McCarthy 2002: *McCarthy, M., F. O'Dell*. *English Idioms in Use Intermediate*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy 2010: *McCarthy, M., F. O'Dell*. *English Idioms in Use Advanced*. Cambridge: Cambridge University Press.

Morgan 2008: *Morgan, D.* Purposive sampling. – In: L. M. Given (ed.), *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Owens 1992: *Owens, T.* The effects of post-high school social context of self-esteem. –In: *The sociological quarterly*, 33, 553-578.

Philip 2011: *Philip, G.* Colouring Meaning. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins.

Pullmann 2008: *Pullmann, H., J. Allik.* Relations of academic and general self-esteem to school achievement. – In: *Personality and Individual Differences* 45(6), 350-574.

Rosenberg 1965: *Rosenberg, M.* Society and the adolescent self-image. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Sinclair 1997: *Sinclair, J.* Collins Cobuild Dictionary of Idioms. London: Collins Cobuild.

Sofronieva 2012: *Sofronieva, E.* A Study of Student Reactions and Attitudes to Non-traditional Pedagogy in Very Early Language Learning. – In: *Journal of Preschool and Elementary School Education* 1 (1), 43-58. <http://journaledu.ignatianum.edu.pl/download/file/fid/165>. (07.09.2015).

Spears 2000: *Spears, R.* NTC's American Idioms Dictionary. McGraw-Hill.

Strakšienė 2013: *Strakšienė M.* Analysis of Idiom Translation Strategies from English into Russian. – In: *Studies about language* 17, 29-33. http://www.kalbos.lt/zurnalai/17_numeris/04.pdf. (07.09.2015).

Wiggins 1987: *Wiggins, J.* Self-esteem, earned grades, and television viewing habits of students. – In: *The School Counsellor* 35(2), 120-140.

Wiggins 1994: *Wiggins, J.D., E. L. Schatz, R. W. West.* The relationship of self-esteem to grades, achievement scores, and other factors critical to school success. – In: *The School Counsellor* 4, 130-149.

Woolfolk 2005: *Woolfolk, A.* Educational psychology. Boston: Allyn & Bacon.

Електронни източници

Български национален корпус: <http://search.dcl.bas.bg/> (21.07.2015)

Български фрази и изрази. <http://frazite.com/Бели+пари+за+черни+дни> (06.09.2015).

Генова, Боряна и Е. Халид. 2008. Кратък съпоставителен анализ на номинацията при идиоми (фразеологизми) в английски и български език. В: Стойчо Димов и др. (ред.), Международна научна конференция „Предизвикателствата пред Българската наука и Европейското изследователско пространство“, 5-6 юни 2008 г. Стара Загора: Съюз на учените. <http://www.sustz.com/>

Proceeding08/Papers/NAUTICAL%20AND%20ENVIRONMENTAL%20STUDIES/Genova_Boryana.pdf. (07.09.2015).

Европейската политика в областта на образованието. Лисабонска стратегия.

<http://www.referati.org/evropeiskata-politika-v-oblastta-na-obrazovaniето-lisabonska-strategiq/560/ref/p2> (07.09.2015)

Желязков, Н., Чакърва, К. 2009. Фразеологизми със семантичен компонент *храна* в английския език и преводните им еквиваленти в българския език.

http://georgesg.info/belb/personal/zhelyazkov/food_phraseological.htm#_ftn2&sref .
(07.09.2015)

Съставители на Уикипедия 2015. Конотация. В: *Уикипедия, свободната енциклопедия*.

<https://bg.wikipedia.org/wiki/Конотация> (07.09.2015)

Тест „Самооценка“: <http://naskoart.com/eBooks/Psihotestove/samoocenka.htm> (17.02.2015).

Харлън, Уин и Рут Дийкин-Крик. 2011. Тестове, мотивация и учене. 2011. Институт за прогресивно образование. <http://www.progresivno.org/pages/viewpage.action?pageId=1703938>
(17.02.2015).

Connotation (връзки в Интернет): https://www.google.bg/search?q=connotation&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=1-T1Vdi-Ilqqa9i5gB (07.09.2015).

Grigoryeva, M. s.d. Phraseological Units in English. Lecture 12. <http://ppt-online.org/4636>
(07.09.2015).

Osimo, B. 2014. *Translation Course*. 15. Phraseologisms. http://courses.logos.it/EN/4_15.html .
Logos Group. (07.09.2015).

Šemetaitė, Renalda. 2007. *Translation of Phraseologisms in Lewis Carroll's "Alice Adventures in Wonderland and through the Looking Glass" and "Sylvie and Bruno."* Master Thesis. Šiauliai: Šiauliai University. http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2007~D_20080929_095536-30269/DS.005.1.01.ETD (07.09.2015)

Wikipedia contributors 2015a. Idiom. In *Wikipedia, the free encyclopedia*.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Idiom>. (12.09.2015).

Wikipedia contributors 2015b. Politeness maxims. In *Wikipedia, the free encyclopedia*.
https://en.wikipedia.org/wiki/Politeness_maxims (07.09.2015).

Zykova, I. 2006. Phraseology. In *A practical course of English lexicology*.
<http://englishlexicology.blogspot.bg/2011/12/phraseology.html> (07.09.2015)